

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ  
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

**КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА**

**на тему: ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО  
САМОВИЗНАЧЕННЯ МАЙБУТНІХ АКТОРІВ ПІД ЧАС  
НАВЧАННЯ В ЗВО**

Виконала: студентка II курсу,  
групи 8.0530-2з  
спеціальності: 053 Психологія  
освітньої програми: 053 Психологія  
Полупан Тетяна Юріївна  
Керівник: к.психол.н., доцент кафедри  
психології Поплавська А.П.  
Рецензент: к.псих.н., доцент кафедри  
психології Гредінарова О.М.

Запоріжжя

2021

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології  
Кафедра психології  
Рівень вищої освіти магістр  
Спеціальність 053 Психологія  
Освітня програма Психологія

**ЗАТВЕРДЖУЮ**  
Завідувач кафедри

\_\_\_\_\_

к.психол.н., доцент. Н.О.  
Губа  
«    » \_\_\_\_\_ 20  
21 р.

**ЗАВДАННЯ**  
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

\_\_\_\_\_ Попупан Тетяни Юріївни \_\_\_\_\_

Тема роботи: Психологічні особливості професійного самовизначення майбутніх акторів під час навчання в ЗВО

керівник роботи Поплавська А.П., к.психол.н., доцент кафедри психології  
затверджені наказом ЗНУ від «30» липня 2021 року № 1137-с

2. Строк подання студентом роботи \_\_\_\_\_

3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки проаналізувати теоретичні засади дослідження чинників професійного самовизначення, виокремити психологічні особливості самовизначення студентів в процесі навчання в ЗВО, дослідити психологічні особливості професійного самовизначення студентів акторів під час навчання у ЗВО.

5. Перелік графічного матеріалу: 2 рисунки.

.

## 6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Поплавська А.П., доцент		
Розділ 1	Поплавська А.П., доцент		
Розділ 2	Поплавська А.П., доцент		
Висновки	Поплавська А.П., доцент		

7. Дата видачі завдання \_\_\_\_\_

### КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень-березень 2021 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2021 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень-травень 2021 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	червень-липень 2021 р.	Виконано
5	Написання висновків за розділами	вересень 2021 р.	Виконано
6	Написання загальних висновків	жовтень 2021 р.	Виконано
7	Передзахист	листопад 2021 р.	Виконано
8	Нормоконтроль	листопад 2020 р.	Виконано

Студент \_\_\_\_\_ Т.Ю. Полупан

Керівник роботи \_\_\_\_\_ Ю.А. Поплавська

**Нормоконтроль пройдено**

Нормоконтролер \_\_\_\_\_ О.М. Грединарова

## РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 65 сторінка, 2 малюнки, 58 джерел.

Об'єкт: професійне самовизначення студентів під час навчання в ЗВО.

Предмет: психологічні особливості професійного самовизначення майбутніх акторів

На підставі цього була поставлена мета: дослідити психологічні особливості професійного самовизначення студентів акторів під час навчання у ЗВО.

Гіпотеза:

1. Існують певні психологічні особливості професійного самовизначення майбутніх акторів під час навчання в ЗВО, які в основному пов'язані з відсутністю знань про власні психологічні властивості.

2. За допомогою методів психодрами можна допомогти майбутнім акторам пізнати себе та остаточно визначитись з правильністю власного вибору.

Методи дослідження: теоретичні (теоретичний і порівняльний аналіз психолого-педагогічної літератури); емпіричні (спостереження; бесіда; тестування).

Наукова новизна роботи полягає в тому, що був проведений комплексний аналіз психологічних особливостей професійного самовизначення майбутніх акторів під час навчання в ЗВО.

Отримані в результаті дослідження дані, можуть застосовуватися психологічними службами ЗВО, а також викладачами кафедр театральної майстерності для більше детального вивчення особистостей студентів.

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТУДЕНТІВ, МАЙБУТНІ АКТОРИ, МЕТОД ПСИХОДРАМИ, САМОАКТУАЛІЗАЦІЯ, ТЕАТРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО, НАВЧАННЯ В ЗВО**

## SAMMARY

Master's qualification work: 65 pages, 2 drawings, 58 sources.

Object: professional self-determination of students while studying in ZVO.

Subject: psychological features of professional self-determination of future actors

Based on this, the goal was set: to explore the psychological characteristics of professional self-determination of students of actors while studying in the Free Economic Zone.

Hypothesis:

1. There are certain psychological features of professional self-determination of future actors during their studies in the Free Economic Zone, which are mainly related to the lack of knowledge about their own psychological characteristics.

2. With the help of psychodrama methods you can help future actors to know themselves and finally decide on the correctness of their choice.

Research methods: theoretical (theoretical and comparative analysis of psychological and pedagogical literature); empirical (observation; conversation; testing).

The scientific novelty of the work is that a comprehensive analysis of the psychological characteristics of professional self-determination of future actors during their studies in the Free Economic Zone was conducted.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION OF STUDENTS, FUTURE ACTORS, METHOD OF PSYCHODRAMS, SELF-ACTUALIZATION, THEATRIC FESTIVAL

## ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ В ЗВО... 11	11
1.1. Аналіз зарубіжних та вітчизняних підходів щодо поняття професійного самовизначення.....	11
1.2. Психологічна готовність до свідомого вибору професії як передумова професійного самовизначення молоді.....	22
1.3. Методи підвищення усвідомлення самостійного вибору та самовизначення у ВНЗ.....	32
1.4. Психологічні особливості самовизначення майбутніх акторів за допомогою методу психодрами.....	35
РОЗДІЛ 2. РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ МАЙБУТНІХ АКТОРІВ.....	43
2.1. Організація та методологія дослідження.....	45
2.2. Аналіз результатів дослідження.....	47
2.3. Результати обговорення орієнтовної навчальної програми зі спецкурсу «Психодрама» для студентів спеціальності «Акторська майстерність».....	54
ВИСНОВКИ.....	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	66

## ВСТУП

Актуальність дослідження. В психології давно вже є визнаним вирішальне значення провідної діяльності для становлення особистості. Як зазначає Е.Ф. Зеєр, визнання особистісноутворюючої функції провідної діяльності неминуче приводить до виділення в безупинному процесі становлення особистості періоду, пов'язаного з вибором, підготовкою до виконання і виконанням дорослою людиною одного типу діяльності – професійної. Перетворення професійної діяльності у провідну залежить від соціально-економічних відносин, соціальної ситуації, позиції особистості. Цей період займає значну частину життя людини.

Траєкторія долі людини, її щастя, самопочуття, задоволеність життям, фізичне і психічне здоров'я багато в чому визначаються задоволеністю змістом професійної діяльності, ставленням до неї, рівнем професійних досягнень. Можна сказати, що для більшості людей основою розвитку особистості в зрілому віці стає професійна діяльність.

Сучасні дослідники для позначення особистісних змін, які відбуваються в процесі засвоєння і здійснення професійної діяльності і зумовлюються характером цієї діяльності, все ширше використовують поняття "професіогенезу", яке розглядається як цілісний безперервний процес становлення особистості фахівця, який починається з моменту вибору і прийняття майбутньої професії і закінчується, коли людина припиняє активну трудову діяльність. В літературі зазвичай виділяють два напрямки професіогенезу особистості: формування внутрішніх засобів професійної діяльності, що включають спеціальні знання, уміння і навички, мотиваційні аспекти професійної діяльності, професійні риси характеру, здатність до професійного спілкування, рефлексію, інтелектуально-творчі якості, адекватний

індивідуальний стиль професійної діяльності; формування та засвоєння зовнішніх (соціальних) засобів професійної діяльності, що супроводжується накопиченням певних соціальних регуляторів в даному професійному співтоваристві, освоєння соціального простору професії, відповідних матеріалів і інформаційних засобів професійної діяльності. Результатом професіогенезу є досягнутий особистістю рівень професіоналізму, тобто професійної зрілості особистості. Дана характеристика є інтегральним утворенням і, на думку цілого ряду дослідників, включає особистісну, соціальну та діяльнісну зрілість фахівця.

Під професійним становленням фахівця розуміють процес прогресивної зміни його особистості внаслідок соціальних впливів, професійної діяльності і власної активності, спрямованої на самоудосконалення і самоздійснення. Становлення обов'язково передбачає потребу у розвитку і саморозвитку, можливість і реальність її задоволення, а також потребу у професійному самозбереженні. Професійне становлення – це формування професійної спрямованості, компетентності, соціально значущих та професійно важливих якостей і їх інтеграція, готовність до постійного професійного зростання, пошук оптимальних прийомів якісного і творчого виконання діяльності у відповідності до індивідуально-психологічних особливостей людини.

У більшості авторів поняття "професійний розвиток" вживається в якості синонімічного до поняття "професійне становлення". На нашу думку, поняття "професійне становлення" є ширшим за "професійний розвиток", який можна вважати за основний, але не єдиний компонент професійного становлення фахівця. Заслуговують уваги виділені Е.Ф. Зеєром основні підходи до розуміння професійного становлення (розвитку) західними та російськими вченими. Професійний розвиток вважається досить складним процесом, що має циклічний характер. Це означає, що людина не тільки удосконалює свої знання, вміння та навички, розвиває професійні здібності, але й може зазнавати й



негативного впливу професійної діяльності, який призводить до появи різного роду деформацій і станів, що знижують не тільки її професійні успіхи, але й негативно виявляються й у "позапрофесійному" житті. У зв'язку з цим можна говорити про висхідну (прогресивну) й низхідну (регресивну) стадії професійного розвитку.

Професійне самовизначення здійснюється впродовж всього професійного життя: особистість постійно рефлексує, переосмислює своє професійне буття і самостверджується в професії. За Є.О. Климовим, існують два рівні професійного самовизначення: 1) гностичний (перебудова свідомості і самосвідомості); 2) практичний рівень (реальні зміни соціального статусу людини). У структурі проблеми професійного самовизначення О.І. Вітковська виділила три головні компоненти: 1) проблему самореалізації; 2) проблему вибору і 3) проблему адаптації.

Т.М. Буякас визначила три основні підстави професіоналізму: 1) творчий підхід до справи; 2) органічне переплетіння, єдність процесів професійної діяльності та життя; 3) високий рівень розвитку ціннісно-сислової сфери.

Розв'язання проблем самовизначення та самореалізації здійснюється особистістю шляхом самопізнання і саморозуміння, усвідомлення своєї "реалізаційної спрямованості" і проектування її на сфері професійної діяльності. Свідомий вибір здійснюється особистістю самостійно у результаті формування ціннісної вихідної позиції і розв'язання мотиваційних протиріч. Адаптивний аспект проблеми професійного самовизначення полягає у процесах узгодження всіх елементів індивідуальної профорієнтаційної ситуації: ціннісно-сислової структури особистості, її здібностей і потреб, актуальних процесів її розвитку, обставин і ситуації, які охоплюють як соціальне середовище у цілому, так і існуючу професійну структуру.

Саме тому ми обрали темою нашого дослідження "Психологічні особливості професійного самовизначення майбутніх акторів під час навчання в

ЗВО”

Об'єкт дослідження: професійне самовизначення студентів під час навчання в ЗВО.

Предмет дослідження: психологічні особливості професійного самовизначення майбутніх акторів.

На підставі цього була поставлена мета: дослідити психологічні особливості професійного самовизначення майбутніх акторів під час навчання у ЗВО.

Гіпотеза:

1. Існують певні психологічні особливості професійного самовизначення майбутніх акторів під час навчання в ЗВО, які в основному пов'язані з відсутністю знань про власні психологічні властивості.

2. За допомогою методів психодрами можна допомогти майбутнім акторам пізнати себе та остаточно визначитись з правильністю власного вибору.

Враховуючи мету і гіпотезу дослідження, були сформульовані наступні завдання:

1. Розкрити поняття психологічних особливостей професійного самовизначення студентів в ЗВО.

2. Визначити психологічні чинники, які впливають на професійне самовизначення майбутніх акторів.

3. Дослідити психологічні особливості професійного самовизначення майбутніх акторів.

4. Розробити програму спецкурсу “Психодрама” та обговорити доцільність її впровадження зі студентами-майбутніми акторами.

Методи дослідження: теоретичні (теоретичний і порівняльний аналіз психолого-педагогічної літератури); емпіричні (спостереження; бесіда; тестування).

Наукова новизна роботи полягає в тому, що був проведений комплексний аналіз психологічних особливостей професійного самовизначення майбутніх акторів під час навчання в ЗВО.

Отримані в результаті дослідження дані, можуть застосовуватися психологічними службами ЗВО, а також викладачами кафедр театральної майстерності для більше детального вивчення особистостей студентів.

Надійність і достовірність результатів дослідження забезпечувалася: теоретико-методологічним обґрунтуванням вихідних теоретичних положень, використанням комплексу надійних і валідних психодіагностичних процедур, створенням адекватних умов діагностування, використанням кількісного і якісного аналізу емпіричних даних, репрезентативністю складу експериментальної групи, використанням методів математичної статистики.

## РОЗДІЛ 1

### ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ В ЗВО

#### **1.1. Аналіз зарубіжних та вітчизняних підходів щодо поняття професійного самовизначення**

Нині відбувається перехід людства від індустріального суспільства до постіндустріального (інформаційного), адже 90 % інформації у світі з'явилося за останні два роки. Такі зміни впливають на всі аспекти життя людини, і професійна сфера не є винятком. Близько десяти років тому ще не існувало як мінімум 10 професій, які нині входять у список найбільш затребуваних та високооплачуваних, 66 % професій зникнуть у наступні 10–20 років, а у 2033 році 47 % робочих місць, вірогідно, займатимуть роботи [13].

Ці тенденції вплинули на те, що вимоги роботодавців до молодих спеціалістів – випускників закладів вищої освіти (ЗВО) доволі високі. Серед них готовність до професійного росту та розвитку, прагнення працювати в інновацій- ному режимі, комунікативні здібності, вміння працювати в команді та інші. Висока конкуренція на сучасному ринку праці вимагає від молодого фахівця не тільки володіння певними професійними знаннями та компетенціями, а й сформованої системи професійно-ціннісних орієнтацій, усвідомленої та чіткої позиції щодо свого професійного майбутнього. Тому одним із першорядних завдань вищої школи є створен- ня умов для формування професійного самови- значення майбутніх фахівців, готових до вирішення професійних завдань, чітко розуміючих свої сильні та слабкі сторони, цінності та прагнення. Самовизначення в професії та перспективи працевлаштування визначають професійне майбутнє підготовлених у ЗВО фахівців [4].

Проблематика також полягає в тому, що різке зростання вимог до фахівців з вищою освітою стимулюють пошуки нових підходів у наданні допомоги і підтримки студентам під час їхнього професійного самовизначення на етапі професійного навчання. Це обумовлено тим, що саме в процесі первинного освоєння професії, який якраз і припадає на час навчання у ЗВО, відбувається професійне самовизначення молодого людини, формуються життєва і світоглядна позиції, освоюються індивідуалізовані способи і прийоми діяльності, поведінки і спілкування.

Дослідження показують, що станом на травень 2018 року тільки 42 % українців працювали за отриманою ними спеціальністю, 33 % ніколи не працювали за фахом, а 18 % вирішили піти зі своєї сфери [10]. Отже, кожен другий студент не використовує основної частини знань, здобутих в університеті, в подальшому професійному житті. Це має негативний вплив як в економічному плані, адже на навчання йде доволі потужний ресурс державного бюджету, в подальшому не вистачає кваліфікованих працівників, так і в психологічному – велика кількість людей невизначена з професією, відчуває дистрес на роботі, що призводить до зростання кількості психологічних проблем, наприклад, професійного вигорання, яке може переростати в депресію.

Для організації психологічної підтримки на базі університету потрібне знання соціально-психологічних особливостей професійного самовизначення молодого людини на етапі навчання у ЗВО, його зв'язок з формуванням професійної ідентичності, що дасть змогу розв'язати проблему побудови такої системи навчально-виховного процесу, яка оптимальним чином враховувала б особливості та закономірності не тільки особистісного розвитку студента, а і його професійного становлення як фахівця.

Аналіз досліджень професійного самовизначення дав нам змогу виділити основні підходи до вивчення цього процесу. Перший підхід зводить професійне самовизначення до вибору професії і підготовки до цього вибору

(профорієнтаційний підхід). Він представлений у працях С. Чистякова, Е. Шпрангера, Р. Ле Сенна, А. Лазурського, Дж. Голланда. Другий підхід розглядає професійне самовизначення як невідокремний компонент професійного становлення особистості. Він об'єднує теорію компромісу з реальністю Е. Гінцберга, концепцію «професійної зрілості» Д. Сьюпера, «глибинну» теорію Е. Роу, особистісно-діяльнісний підхід (Е. Клімов, І. Кон, Н. Пряжников) та інші теорії. Також окремо можна виділити концепції, які звертають увагу на особливості професійного самовизначення в культурному та соціальному контексті, а також аналізують особливості побудови кар'єри та самовизначення різних груп осіб залежно від їхньої статі, раси, етносу, сексуальної орієнтації та інших аспектів [11].

Аналіз літератури із зазначеної проблеми дає можливість виділити декілька підходів до проблеми самовизначення в цілому, а також професійного самовизначення зокрема: *філософсько-соціологічний* (М. І. Руткевич, І. Р. Каган, М. Х. Титма, О. Г. Спіркін, А. М. Титаренко, В.І.Шубіна та інші); *соціально-психологічний* (К. О. Абульханова-Славська, І. С. Кон, О. В. Петровський, В. А. Ядов та інші); *психолого-педагогічний* (О. Р. Асмолов, О. В. Мудрик, Т. В. Кудрявцева, В. Ф. Сафін, В. В. Чебишева, Г. О. Шавір та інші). Особливо численними є праці, в яких розглядаються соціально-психологічні чинники впливу на формування намірів у руслі загальної проблеми профорієнтації та профдобору і які оптимізують вибір, входження в професію після закінчення середньої школи (В. В. Водзинська, М. А. Добринін, О. М. Кухарчук, О. Б. Цинципер, М. Х. Титма, В. В. Фатихова).

Професійне становлення в останніх роботах розглядається у двох аспектах. Перший – *соціально-економічний*, передбачає опис і вивчення процесів професійного становлення як соціального процесу, який визначає рух трудових ресурсів, економічний і виробничий потенціал суспільства, специфіку ринку праці та ринку робочої сили. У *психолого-педагогічному* аспекті

професійне становлення розглядається як індивідуальний особистісний процес, основним елементом якого є особистісний вибір. Такий розподіл зумовлюється специфікою суперечностей власне процесу професійного становлення, які на соціальному рівні виступають як суперечності між потребами суспільства у професійних кадрах і реальними потребами професії, життєвими планами людей, а на психологічному рівні – як суперечність між потребою бути корисним суспільству і потребою кожного в самореалізації [2, 3,4].

Соціальна психологія розглядає процес професійного самовизначення як взаємодію особистості та її соціального оточення, при цьому акцентуючи на усвідомленні особистістю свого місця в групі, усвідомленні, що супроводжується прийняттям чіткої позиції у групових взаємодіях та усвідомленні свободи діяти відповідно до ціннісних орієнтацій групи у відносній незалежності від групового тиску; а також у руслі більш загальної для психології проблеми – соціалізації особистості, яка охоплює проблему взаємодії людини і суспільства в аспекті соціального формування, саморозвитку особистості. При цьому необхідно звернути увагу на вивчення конкретного життєвого шляху особистості, тих осередків мікро- та макросередовища, через які особистість проходила шлях свого розвитку. За М. Р. Гінзбургом, самовизначення – це визначення людиною свого життєвого шляху, пошук свого місця в суспільстві, шляхів включення себе у життя соціального цілого [5].

У психології визначилася тенденція розглядати професійне самовизначення у контексті особистісного та соціального самовизначення як їх важливу складову частину. Тобто йдеться про цілісне, динамічне вивчення впливу реальних груп і осіб, під впливом і у взаємодії з якими особистість розвивається та самовизначається [6-11].

У працях І. С. Кона та В. Ф. Сафіна розглядається загальний підхід до проблеми, вивчаються суспільно-історичні корені власне феномена самовизначення, встановлюється зв'язок самовизначення з розвитком

діяльності, мотивації, самосвідомості особистості. При цьому І. С. Кон, у рамках цілісного вивчення процесу розвитку особистості, професійне самовизначення розглядає як синонім вибору життя, пошуку себе, свого місця в світі, вказуючи на те, що ядром самовизначення є вибір сфери трудової діяльності, професії. Особливу роль І. С. Кон віддає генезису самосвідомості як філо- та онтогенетичній передумові та невід'ємному компонентові самовизначення. При цьому він звужує сам процес професійного самовизначення та визначає його завершення, або останній етап як етап, вибору професії [12-19].

Попри велику кількість праць, які вивчають професійне самовизначення, досі немає єдиного загальноприйнятого визначення власне поняття «професійне самовизначення»; саме це, на нашу думку, є причиною різного тлумачення цього процесу, і саме це визначило підхід дослідників до вирішення питання про термін та критерії завершення професійного самовизначення. Скажімо, для одних критерієм завершеності професійного самовизначення є вступ до навчального закладу або вихід на роботу, для інших часові рамки цього процесу розширені до моменту закінчення навчання у конкретній професії та до початку трудової діяльності. Існує думка, що професійне самовизначення завершується підготовкою спеціаліста згідно з соціальним еталоном, критерій – диплом про закінчення навчального закладу.

На нашу думку, не можна акцентувати увагу на виборі професії, бо сам процес вибору – не поодинокий акт і може виникати впродовж життя людини. Вибір професії – це не тільки вибір того чи іншого виду діяльності, а, поряд із визначенням свого покликання, ще й вибір відповідного життєвого шляху, місця у процесі суспільного виробництва, засіб включення у життя соціального середовища, незалежний від вікових рамок. Сам вибір хоч і є дуже відповідальним і потребує від людини високого ступеня розвитку особистості, рівня її зрілості, не можна назвати професійним самовизначенням тому, що це



тільки соціальна орієнтація на конкретний професійний статус, який у майбутньому необхідно буде конкретизувати шляхом вибору спеціальності, місця роботи та інше [12; 17; 19; 20; 21].

Таким чином, різноманітність і недостатня вивченість процесу професійного самовизначення привели дослідників до думки, що зазначені чинники звужують або розширюють рамки здійснення професійного самовизначення, втискуючи його у стадії професійного становлення особистості. На нашу думку, професійне самовизначення – процес нелінійний, нескінченний, його не можна обмежити часовими або віковими рамками.

Ми вважаємо, що формування професійної самосвідомості особистості є найважливішим механізмом цього процесу, до числа яких, насамперед, належить. Уявлення студента про себе як про майбутнього спеціаліста-професіонала є основою самоконтролю, саморегуляції поведінки, самовиховання, планування діяльності відповідно до своїх можливостей [29; 30].

Важливим недоліком вузівського навчання є ще й те, що у навчальному процесі, як і в цілому в системі професійної підготовки, значно послаблена системоутворююча ознака – фактор професійної спрямованості особистості. Це порушує єдність та цілісність процесу професійного формування, маскує складні зв'язки навчальних предметів, не забезпечує умови для формування в студентів адекватної динамічної моделі. Професійна спрямованість – це складний, такий, що поступово розвивається у часі, динамічний процес, котрий характеризується, на думку Г. Х. Айсіної, рівнем сформованості.

*Вищий рівень* – це: а) становлення професійної домінанти; б) сформованість способу життя в індивідуальній свідомості студента; в) повна сформованість образу професії та себе як її суб'єкта. *Нижчий рівень* профспрямованості характеризується: а) уявленням про професію, тобто наявністю узагальненого образу уявлення про професію, про її специфіку, цілі,

про сам процес здійснення професійної діяльності, фактори, що сприяють або перешкоджають цій діяльності [29].

Попри різні підходи щодо професійної спрямованості, з одного боку, вона розглядається як спрямованість всього навчального процесу вищої школи на формування висококомпетентної та розвинутої особистості майбутнього спеціаліста та розуміється як оволодіння спеціальними знаннями, навичками, вміннями. З другого боку, власне з психологічної точки зору, професійна спрямованість – це провідна, інтегральна, соціально зумовлена властивість особистості. Саме спрямованість визначає психологічний склад особистості, саме через неї виявляються потреби, цілі, мотиви особистості, її суб'єктивне ставлення до різних сторін дійсності, трудової діяльності, до її характеристик і якостей [29; 31; 32].

Р. В. Суходольський виділяє три стадії, два періоди та ієрархію фаз в онтогенезі професіонала: стадії допрофесійна, професійна, післяпрофесійна, періоди навчальний і робочий, фази праці і відпочинку [3, 113].

Враховуючи специфіку нашого дослідження, професійне самовизначення на етапі навчання у ВНЗ можна поділити на три етапи: довузівський, вузівський та післявузівський. Аналіз літератури та експериментальні дослідження дають нам право стверджувати, що метою вузівського етапу є формування у студентів професійної самосвідомості як найважливішого фактора професійного самовдосконалення особистості.

У характеристиці самосвідомості В.В. Столін насамперед виділяє процесуальну сторону, що розкриває пізнання себе та підсумкові характеристики цього процесу – Уявлення про себе, Я-концепцію, Образ Я. При цьому У. Джемсом відзначалося, що «Я-концепція» не просто продукт самосвідомості, а й важливий фактор детермінації поведінки людини, внутрішньоособистісне утворення, яке визначає напрям діяльності, вибірковість ставлення до різних сторін дійсності [33; 34].

У структурі самосвідомості слід виділити дві важливі утворювальні: 1) знання про ті загальні риси і характеристики, що об'єднують суб'єкта з іншими людьми (система самоідентичностей), 2) знання, що виділяють Я суб'єкта у порівнянні з іншими людьми, що дає можливість відчувати свою унікальність і неповторність.

На індивідуальному рівні феноменами самосвідомості є процеси виявлення та взяття до уваги власної активності, формування схеми тіла, чутливості, що є характерними для широкого класу живих організмів. На цьому рівні активність організму має насамперед рухливий характер і викликається потребою у самозбереженні, нормальному функціонуванні, фізичному благополуччі. На цьому рівні формується також самовідчуття як підсумок процесів, що відбивають стан органів, активізацію організму в цілому.

Структура самосвідомості, таким чином, являє собою картину, в якій відбито найактуальніші для суб'єкта процеси, пов'язані як із типологічними, так із індивідуальними характеристиками взаємин із дійсністю та самовизначення у ній. Так процес самопізнання передбачає перетворення власного Я на об'єкт і є важливим елементом складного процесу самоусвідомлення, рівні й спрямованість якого пов'язані з глибинними якостями особистості та специфікою їх самовизначення.

І. І. Чеснокова виділяє у самопізнанні два основні рівні. На першому самопізнання здійснюється за допомогою різних форм співвідношення себе з іншими людьми [35].

Для другого рівня самопізнання специфічно те, що співвідношення знань про себе відбувається в рамках «Я – Я», коли людина оперує вже готовими знаннями про себе, сформованими та отриманими раніше. Провідними внутрішніми прийомами цього рівня є самоаналіз і самоосмислення.

Вивчення самовизначення на етапі професійного навчання необхідне для розуміння механізмів становлення суб'єкта навчальної та наукової діяльності,

факторів, що сприяють найшвидшому і продуктивнішому включенню у професійну діяльність. Тому виявлення специфіки студентського віку, особистості студента і його найближчого оточення – важливе дослідницьке завдання вузівської психології [28; 36-38].

У деяких роботах накреслено комплексний підхід до вивчення особистості студента, студентського віку: одні вчені відносять його до пізньої юності, інші - до ранньої та середньої дорослості.

Студентський вік, якщо не звертати увагу на його формальні вікові межі, розглядається, з одного боку, як адаптація, звільнення від юнацького максималізму, а з другого – як творча активність, самореалізація. Відомий психолог Б.Г. Ананьев наголошував, що студентський вік – це період найактивнішого розвитку моральних, естетичних почуттів, становлення та стабілізації характеру, що особливо важливо оволодіти повним комплексом соціальних ролей дорослої людини: громадянських, суспільно-політичних, професійно-трудова [1; 39; 38; 25; 40].

Навчання у вищій школі пов'язане і з включенням студентів у групову діяльність. Формально створена студентська група все ж таки має певний вплив на успішність формування особистості студента. Група є складним соціальним організмом, члени якого залучені до навчально-професійної, трудової, суспільно-політичної, організаційної, науково-практичної діяльності.

Щодо навчально-професійної діяльності, то вона, як правило, індивідуалізована, діапазон засвоєних у процесі навчання знань, ступінь їх міцності визначаються здібностями, індивідуальними потребами та мотивами студентів. Проте студентська група дає можливість трансформувати індивідуальну особистісно значиму навчальну діяльність у колективістськи спрямовану. Вона є середовищем спілкування, людських взаємин, які є, з одного боку, умовами формування особистості, а з іншого – вони самі, закріплюючись та абстрагуючись, стають внутрішніми компонентами особистості, її рисами.

До суб'єктивних факторів, що характеризують самовизначення на стадії професійного навчання, належить потреба у самоствердженні. Людина намагається утвердити себе у найближчому середовищі, реалізувати свої можливості, зайняти певне місце в групі, тобто постійно відчуває потребу бути оціненою та співвіднести цю зовнішню оцінку із самооцінкою. Основою для цього є взаємодія можливостей, здібностей особистості та особливостей середовища, вимог, які останнє висуває людині. Ця потреба у самоствердженні є однією з головних потреб студентського віку, від задоволення якої залежить формування професійної самосвідомості. Нова соціальна ситуація розвитку, реалізація певною мірою потреби в професійному самопізнанні, самореалізації, самовихованні зумовлюють кардинальні зміни не тільки в самосвідомості, а і в особистості студента.

Розвинута професійна самосвідомість полегшує екстеріоризацію внутрішніх можливостей людини в оволодінні професією. Загальний шлях становлення професійної самосвідомості в студентські роки складний і суперечливий. Професійна самосвідомість належить цілісній особистості, входить до її організаційної системи та сприяє здійсненню переходу від спонукальної до виконавчої системи.

Процес навчання у ВНЗ можна умовно поділити на три етапи: перший – адаптація, другий – стабілізація, третій – спеціалізація. Якщо на першому та частково на другому етапах він є системою, якою керують, то вже на третьому перетворюється на самокеровану систему. Це пов'язано насамперед із набуттям необхідного вихідного рівня знань та методів їх трансформації, так само з виробленням диспозицій, що дають змогу орієнтуватися у системі ВНЗ. У цей період складаються реальні уявлення про обрану професію та критично оцінюються свої можливості у ній. Такий період характеризується зростаючою самостійністю студента, прагненням застосувати отримані знання у творчій професійній діяльності. З іншого боку, процес становлення професійної

самосвідомості особистості є складним процесом, який може супроводжуватися незадоволенням собою та своєю діяльністю, можливі суперечності відносин та намірів, одним із яких є розходження між професійними передбаченнями та безпосереднім бажанням провадити ту чи іншу діяльність. Наслідком цього може бути зниження або, навпаки, різке підвищення самооцінки, втрата впевненості у своїх силах, що становить основні труднощі цього віку. І хоча самосвідомість, здавалося б, наближається до стійкості та стабільності, фактично юнаки та дівчата не знають самі себе, сприймають бажане за дійсне, їх ідеальне «Я» ще критично не перевірене, а уява про реальне «Я» ілюзорна, звідси – нестійкість самооцінки [11; 16; 41].

Характерною рисою самосвідомості в студентські роки є яскраво виражена спрямованість на майбутнє. Ось чому юнаки і дівчата прагнуть задовольнити потреби, висунуті їм їхнім динамічним чи ідеальним образом, особливо у ставленні щодо себе авторитетних для них людей [16; 30]. Поняття «професійна самосвідомість» охоплює всі ті прояви свідомості особистості, що пов'язані з професійною діяльністю. Вони визначаються місцем і значенням обраної професії в суспільстві; ставленням її представників до професії і до себе як до професіонала; рівнем професійних знань та умінь; розвитком професійних здібностей, професійними перспективами та досягненнями; переживаннями успіхів і невдач у професійній діяльності та інше. Професійна самосвідомість є, таким чином, відображенням об'єктивних та суб'єктивних моментів процесу становлення професіонала, таких як система підготовки спеціаліста, її якість і ефективність, інтенсивність настанови на професійну діяльність, ступінь включеності студентів до навчального процесу, успішність практичної діяльності та ін. [13; 42; 43; 45]. З викладеного матеріалу можна зробити такі

## **1.2. Психологічна готовність до свідомого вибору професії як передумова професійного самовизначення молоді**

Готовність до свідомого вибору професії – це складне структурне утворення взаємопов'язаних і поєднаних переконаннями морально-вольових якостей особистості, способів поведінки, знань про професії, практичні вміння і навички, сформовані у відповідності з вимогами суспільства й можливостями навчально-виховного процесу в школі.

*Готовність до свідомого вибору професії включає в себе:*

- моральну готовність – усвідомлення суспільного й особистісного значення праці, прагнення максимально проявити свої сили, здібності у праці, позитивне ставлення до різних видів праці;
- психологічну готовність – свідомий вибір професії у відповідності з наявними здібностями та можливостями. Стан психологічної готовності включає усвідомлення людиною своїх потреб, вимог суспільства, колективу, поставлених цілей; прогнозування прояву своїх інтелектуальних, емоційних, мотиваційних та вольових процесів, оцінку співвідношення своїх можливостей, рівня домагань і необхідності досягнення певного результату;
- практичну готовність – загальні та політехнічні знання, загально-трудова та спеціальні вміння й навички.

*Компонентами готовності до свідомого вибору професії виступають:*

- 1) загальне позитивне ставлення до праці;
- 2) знання певного кола професій, їх змісту, вимог, шляхів отримання професії та перспектив професійного росту;
- 3) сформованість професійних інтересів;
- 4) адекватна самооцінка;
- 5) сформованість мотиваційної сфери;
- 6) наявність спеціальних здібностей;

- 7) практичний досвід;
- 8) збалансованість інтересів, здібностей і нахилів, їх відповідність вимогам професії до особистості;
- 9) відповідний стан здоров'я;
- 10) сформованість моральних якостей, які відповідають вимогам професії;
- 11) професійна придатність – сукупність психолого-педагогічних і психофізіологічних особливостей людини, необхідних для досягнення задовільних з точки зору суспільства успіхів у праці при наявності спеціальних знань, умінь і навичок, а також отримання власного задоволення від самого процесу праці.

Важливою передумовою успішного професійного самовизначення є також сформованість в особистості професійно-важливих якостей – окремих психічних, психологічних і фізичних властивостей, які відповідають вимогам певної професії і сприяють успішному оволодінню нею. Підготовка до свідомого вибору професії передбачає активне формування таких психологічних якостей як здібності, інтереси, ціннісні орієнтації, прагнення, професійні плани, ідеали, переконання.

Актуальність *проблеми професійного самовизначення молоді* полягає, насамперед, в тому, що випадковий вибір професії призводить до небажаних наслідків:

- низької продуктивності праці;
- помилок і браку в роботі;
- незадоволення і пригніченого стану людини (психічні розлади);
- економічних втрат на переучування та перекваліфікацію.

Натомість правильний і своєчасний вибір професії у шкільному віці:

- в 2-2,5 рази зменшує плінність кадрів;
- на 10-15% підвищує продуктивність праці;
- в 1,5-2 рази знижує вартість підготовки кадрів.



*Вибір професії* – одне з найважливіших стратегічних рішень у житті людини і складна комплексна проблема. Це складний акт самовизначення – свідомого вибору суб'єктом життєвої позиції, яка стає вирішальним чинником у виборі способів розв'язання тих чи інших життєвих проблем. За методами вирішення та за змістом робота по професійному самовизначенню молоді – це соціально-економічна, медико-фізіологічна та психолого-педагогічна проблема, а за сферою впливу – соціальна, результати якої відображаються і на економічному рівні.

*Процес самовизначення* завершується досягненням стабільного становища у тій чи іншій сфері соціального життя й формуванням відповідних переконань, принципів, ціннісних орієнтацій та мотивації.

Під *професійним самовизначенням* у педагогіці розуміють самопізнання та об'єктивну оцінку особою власних індивідуальних особливостей, зіставлення своїх професійно-важливих якостей і можливостей з вимогами, необхідними для оволодіння конкретною професією. Це процес прийняття особистістю рішення щодо вибору майбутньої трудової діяльності (вибір професії, професійного навчального закладу, місця працевлаштування).

Педагогічне керівництво професійним самовизначенням передбачає організацію й здійснення керуючого впливу на психологічну сферу особистості школяра відповідним арсеналом педагогічних засобів із метою підготовки учня до свідомого та самостійного вибору професії.

Педагогічне керівництво процесом професійного самовизначення не слід розглядати як заперечення принципу свободи вибору професії, оскільки:

- професійне самовизначення ніяк не обмежує свободу дій особистості;
- вільний вибір професії не має нічого спільного із само-впливом та стихійністю;

- вільний вибір професії повинен підпорядковуватись свідомій необхідності узгоджувати прагнення та наміри особистості з потребами суспільства;

- вибір професії передбачає співвіднесення власних якостей і можливостей з вимогами, які висуває кожна професія до людини.

Професійне самовизначення полягає в усвідомленні особистістю себе як суб'єкта конкретної професійної діяльності і передбачає:

- самооцінку людиною власних індивідуально-психологічних якостей та зіставлення своїх можливостей з психологічними вимогами професії до спеціаліста;

- усвідомлення своєї ролі в системі соціальних відносин і своєї відповідальності за успішне виконання діяльності та реалізацію своїх здібностей;

- саморегуляцію поведінки, спрямованої на досягнення поставленої мети.

*Професійне самовизначення – це багатомірний процес, який можна розглядати з різних точок зору:*

- як серію задач, які суспільство ставить перед особистістю, яка формується, і які дана особистість повинна вирішити за певний період часу;

- як процес поетапного прийняття рішень, за допомогою яких індивід формує баланс між своїми побажаннями та нахилами, з одного боку, і потребами суспільства – з іншого;

- як процес формування індивідуального стилю життя, частиною якого є професійна діяльність.

Структурним компонентом професійного самовизначення є наявність професійного плану – обґрунтоване уявлення про вибрану сферу трудової діяльності, про способи оволодіння майбутньою професією і перспективи професійного росту. Професійний план – це складова життєвого плану –

уявлення людини про бажаний спосіб життя, тобто про соціальний, професійний, сімейний статус, а також про шляхи і способи його досягнення.

*Основні компоненти професійного плану:*

- уявлення про роль праці в житті людини (ціннісно-мотиваційний аспект вибору професії);
- далека перспективна професійна мета (мрія), узгоджена з іншими життєвими цілями (сім'я, рівень матеріального добробуту та ін.);
- ближні професійні цілі (як етапи і шляхи досягнення далекої мети);
- резервні варіанти та їх ієрархія;
- знання професій і відповідних професійних навчальних закладів;
- знання своїх можливостей для досягнення поставленої мети (реальна самооцінка внутрішніх і зовнішніх факторів вибору професії);
- знання шляхів підготовки до досягнення поставленої мети і шляхів роботи над собою;
- реальна підготовка до досягнення мети і реалізація окремих компонентів професійного плану в ході пробних пошукових дій;
- при потребі – інший варіант професійного плану, новий професійний вибір у випадку невідповідності можливостей і вибраних перспектив.

Професійне самовизначення слід розглядати як елемент більш широких систем:

- соціального самовизначення, яка передбачає пошук молодою людиною свого місця в житті, в соціальній структурі суспільства;
- життєвого самовизначення – специфічної форми суб'єктно-об'єктної взаємодії, в якій особистість виступає справжнім суб'єктом життєвого процесу, тобто свідомо включається в хід подій, опосередковуючи його творчим ставленням до життя і беручи на себе відповідальність за свої вчинки та дії як їх автор.

*Завдання професійного самовизначення:*

- сформувати установку на власну активність та самопізнання як основу професійного самовизначення;
- ознайомити зі світом професій, потребами ринку праці, правилами вибору професії;
- забезпечити самопізнання та сформувати "образ-Я" як суб'єкта майбутньої професійної діяльності;
- сформувати вміння зіставляти "образ-Я" з вимогами професії до особистості та потребами ринку праці, створювати на цій основі професійний план і перевіряти його;
- сформувати вміння аналізу різних видів професійної діяльності, враховуючи їх спорідненість за психологічними ознаками та схожістю вимог до людини;
- створювати умови для перевірки можливостей самореалізації в різних видах професійної діяльності шляхом організації професійних проб;
- забезпечити розвиток професійно важливих якостей;
- сформувати мотивацію та психологічну готовність до зміни професії і переорієнтації на нову діяльність;
- виховувати загальнолюдські та загально-професійні якості, розумні потреби.

*Етапи професійного самовизначення особистості.* Існують різні підходи до виділення етапів професійного самовизначення особистості.

З точки зору психології розвитку (вікових особливостей учнів) професійне самовизначення можна поділити на 4 етапи:

- дитяча гра – виконання певних професійних ролей і окремих елементів пов'язаної з цими ролями поведінки в процесі гри;
- підліткова фантазія – уявлення себе в мріях представником тієї чи іншої професії;

- попередній вибір професії – сортування різних видів діяльності та їх оцінка з точки зору інтересів, здібностей, системи цінностей особистості;
- прийняття остаточного рішення – вибір рівня кваліфікації, об'єму й тривалості професійної підготовки, вибір спеціальності.

З точки зору педагогіки професійне самовизначення включає наступні етапи:

- емоційно-образний – характерний для дітей старшого дошкільного віку;
- пропедевтичний – характерний для учнів молодшого шкільного віку (1-4 класи);
- пошуково-зондуючий – характерний для молодших підлітків (4-7 класи);
- період розвитку професійної свідомості (8-10 класи);
- період уточнення соціально-професійного статусу (10-11 класи);
- період входження в професійну діяльність (учні та студенти професійних навчальних закладів);
- саморозвиток фахівця безпосередньо у професійному середовищі.

Показники сформованого професійного самовизначення:

- інформованість учня про структуру народного господарства, потреби ринку праці, зміст і умови праці з обраної професії, навчальні заклади, в яких можна отримати професію;
- сформованість професійних інтересів і намірів;
- сформованість мотиваційної сфери при виборі професії;
- наявність спеціальних здібностей;
- наявність практичного досвіду у вибраній сфері діяльності;
- узгодженість інтересів, здібностей і нахилів із вимогами професії;
- відповідний стан здоров'я, відсутність протипоказань.
-

### *3. Основні суперечності процесу професійного самовизначення:*

- між прагненням молоді до самостійності та потребою у кваліфікованій допомозі дорослих (учителів);
- між соціальною орієнтацією молоді переважно на престижні професії та потребою держави у спеціалістах;
- між бажанням продовжувати освіту після закінчення школи та зниженням інтересу до навчання в більшій частині сучасної молоді;
- між професійними намірами школярів і можливостями їх реалізації;
- між професійними намірами та здібностями;
- між прагненням молоді до самостійності та відсутністю вміння обґрунтовано прийняти рішення щодо вибору професії;
- між усвідомленням рівня свого загального розвитку та можливістю менш кваліфікованої праці;
- між бажанням спробувати свої сили та відсутністю такої можливості у школі;
- між станом здоров'я та медико-фізіологічними вимогами професії;
- між сучасними вимогами до спеціаліста і діючими формами та методами професійної підготовки;
- між професійними намірами молоді з високим рівнем освіти і значною часткою малокваліфікованої ручної праці.

### *4. Місце мотивації у свідомому виборі професії*

Мотивація свідомого вибору професії – це система мотивів, спрямованих на реалізацію потреби в оволодінні певним видом професійної діяльності. Мотив – спонукальна причина дій і вчинків людини. Мотивація формується в людини в міру усвідомлення нею суспільної значимості обраної діяльності і правильної оцінки своїх індивідуальних нахилів і здібностей. Тому мотивацію вибору професії, як і будь-яке психічне явище, дуже важливо розглядати в розвитку, із врахуванням вікових змін. При цьому важливо не лише краще

зрозуміти характер зміни мотивації, але й побачити, які її сторони на певному етапі розвитку потребують виховного впливу.

Мотиви вибору професії можна звести до трьох основних комплексів:

*1) Інтерес.*

Професійні інтереси школярів можна поділити на дві основні групи:

- безпосередні інтереси, які виникають на основі привабливості змісту та процесів конкретної діяльності;
- опосередковані інтереси, зумовлені деякими організаційними, соціальними та іншими характеристиками професії.

Безпосередні професійні інтереси включають:

- професійно-специфічний інтерес – інтерес до предметів, до процесів праці, що характеризують її основні функції, а також до результатів, виражених у створених продуктах, наданих послугах і т. п.

- загальнопрофесійний інтерес виникає на основі привабливості найбільш загальних властивостей професії, з якими школяр має можливість ознайомитись у повсякденному житті.

- романтичний інтерес базується на уявленні про незвичайність даної професії.

- ситуативний інтерес формується на основі випадкових, нетипових для даної професії ознак і пояснюється вузькістю професійного кругозору учня.

Опосередковані професійні інтереси включають:

- професійно-пізнавальний інтерес базується на прагненні до пізнання певних природних, технічних, гуманітарних та інших процесів і явищ.

- інтерес до самовиховання проявляється в прагненні до духовного збагачення і формування суб'єктивно цінних якостей особистості.

- престижний інтерес – вибір професії зумовлений перспективами професійного росту, які ця професія забезпечує, престижністю професії в суспільстві.

- інтерес супутніх можливостей відображає прагнення молодшої людини задовольнити з допомогою вибраної професії певні духовні та життєво-побутові запити й потреби (прагнення до спілкування з людьми, потреба в матеріальному забезпеченні тощо).

- невизначений інтерес – в його основі лежать невизначений емоційний потяг до певної професії.

## 2) *Обов'язок*

Мотивом суспільного обов'язку у виборі професії є усвідомлення учнем реальної суспільної користі від своєї участі в даній сфері діяльності, переживання особистої відповідальності за успішну працю, готовність до подолання можливих моральних та фізичних труднощів.

Можна виділити *5 основних груп мотивів обов'язку*:

- відповідальність по відношенню до повсякденних професійних обов'язків і вимог;

- прагнення до вдосконалення майстерності у вибраній справі;
- новаторство у праці та її організації;
- загально-альтруїстичні прагнення;
- загальногромадянські прагнення.

## 3) *Самооцінка професійної придатності*

Процес формування самооцінки професійної придатності протікає нерівномірно і це може виражатись у наступному протиріччі: або учневі не вдається співвіднести відомі йому властивості професії зі своїми особистими якостями (дефіцит самопізнання), або він затрудняється визначити професію, яка відповідає його даним (дефіцит професійної інформації). З віком зміст самооцінки поступово збагачується, але ці зміни не являють собою процесу, який розвивається послідовно та інтенсивно.



### *Типи мотивації вибору професії:*

- I тип мотивації – опорний тип – інтерес до професії гармонійно поєднується з морально зрілою установкою на працю, з об'єктивною оцінкою і практичною перевіркою особистих якостей, готовністю до самовиховання.
- II тип мотивації – учні неясно представляють специфіку обраної професії, обмеження її вибору, зумовлені вимогами до стану здоров'я, фізичних, розумових та інших якостей людини.
- III тип мотивації характеризується неузгодженістю між інтересом до професії та мотивами суспільного обов'язку.
- IV тип мотивації найменш ефективний: при виборі професії молоді люди керуються лише своїми бажаннями, без адекватного усвідомлення як суб'єктивних, так і об'єктивних можливостей та умов їх реалізації.

### **1.3. Методи підвищення усвідомлення самостійного вибору та самовизначення у ВНЗ**

Після вивчення зарубіжних методів, які допомагають в усвідомленні власної професії ми виділили основні тенденції та практики університетів інших країн, що сприяють процесу професійного самовизначення. Вони були відібрані з врахуванням можливості використання в розробці програм сприяння професійному самовизначенню у вітчизняних ЗВО.

В університетах Гонконгу практикують окрему дисципліну «Marketing Yourself» (особистісний маркетинг). Її основна мета – дати можливість студентам глибше пізнати себе та систематизувати ці знання за допомогою маркетингових інструментів. Під час курсу студенти:

– дізнаються про основні принципи особистісного маркетингу, включно з самоаналізом, встановленням особистих цілей, аналізом ринку та розробленням

і реалізацією стратегій;

– міркують та обговорюють вплив особистісного маркетингу на кар'єрний розвиток;

– застосовують маркетингові інструменти для розвитку свого професійного життя.

Фінальною роботою з дисципліни є створення сайту-візитівки, на якому детально описується професійний автопортрет.

*Позанавчальна діяльність і нетворкінг.* У багатьох університетах різних країн стимулюється активність студентів поза академічним навчанням. Наприклад, для обміну досвідом організують професійні пікніки на різну тематику (зокрема психологічні). Вони бувають декількох форматів: організовані викладачами або студентами, з лектором або просто обговорення.

Стимулюється взаємодія студентів із випускниками та викладачами. У Німеччині дуже заохочується формат нетворкінгу, тому існує захід «глінтвейн з викладачами». Його суть у тому, що викладачі й студенти разом готують та куштують глінтвейн. Це дає можливість поспілкуватись у неформальній атмосфері, краще дізнатись професійний шлях, можливі способи співпраці.

Періодично відбуваються лекції запрошених професорів з інших університетів та країн для обміну досвідом.

У Туреччині в деяких університетах обов'язковим є завдання – створення MindMap (асоціативної карти) своєї особистості, на якій студенти описують свої інтереси, мрії, прагнення, а за бажанням також страхи та сумніви.

*Заохочення використання сучасних технологій.* У Кореї використовують апаратуру доповненої реальності (VR-технології), щоб занурити студентів у реалії обраної професії.

Активно функціонують кар'єрні центри, які регулярно проводять лекції та воркшопи з порадами щодо написання резюме, проходження співбесід, пошуку роботи та адаптації.

Значну увагу приділяють практиці. Для оптимізації пошуку студентами місця для проходження практики створюють Google-таблиці за факультетами, до яких кожен може внести інформацію про своє місце практики, відгук, контакти роботодавців, аби наступні курси мали можливості, які б найбільше відповідали навчальним та професійним інтересам.

Однією з особливостей американської освіти є дисципліни-проекти. Це предмети, на яких студенти працюють у конкретному проекті. Наприклад, якщо ти навчаєшся на журналістиці чи PR, то таким проектом може стати допомога громадській організації побудувати PR-стратегію або організувати пресконференцію. Такі дисципліни дають змогу отримати релевантний спеціальності досвід та рекомендації ще на етапі навчання, а також здобути необхідні кредити.

*Чек-лист професійного самовизначення.* Студентам роздають невеличку пам'ятку – список тверджень для «ревізії» стану самовизначення. Кожен студент чи студентка має позначити ті, які характеризують його/її. Серед тверджень такі:

- я проаналізував свої сильні сторони та визначив зони розвитку;
- я визначив сектор та індустрію, які мені цікаві;
- я запланував як мінімум одне інформаційне інтерв'ю з представником професії, яка цікавить мене.

*Написання рефлексії з кожної дисципліни.* Однією з практик, яку використовують в американських університетах, є написання рефлексії з кожного предмета в певний період. Метою є стимулювання свідомого ставлення студентів до дисциплін, осмислення отриманої інформації та знаходження шляхів її використання у житті.

*Вебінари, форум-платформа від кар'єрного центру.* Випускники минулих років діляться досвідом та розповідають про шляхи розвитку в різних сферах зайнятості.

Також у результаті аналізу досвіду іноземних Вишів було виокремлено такі практики, що сприяють професійному самовизначенню: окрема дисципліна «Marketing Yourself» (особистісний маркетинг), стимулювання нетворкінгу (професійні пікніки на різну тематику, захід «глінтвейн з викладачами»), створення MindMap (асоціативної карти) своєї особистості, на якій студенти описують свої інтереси, мрії, прагнення, а за бажанням також страхи та сумніви; кар'єрні центри, які регулярно проводять лекції та воркшопи з порадами щодо написання резюме, проходження співбесід, пошуку роботи та адаптації, написання рефлексії з кожної дисципліни, спільна форумплатформа від кар'єрного центру для всіх охочих.

#### **1.4. Психологічні особливості самовизначення майбутніх акторів за допомогою методу психодрами.**

Театр – мистецтво синтетичне, яке поєднує мистецтво слова, дії, образотворче мистецтво, музику, хореографію. Театр – мистецтво колективне. Він поєднує роботу драматурга (сценариста), режисера, акторів, художників, композиторів, робітників сцени, гримерів, костюмерів... Заняття в театральному гуртку допомагають дітям зрозуміти, що театр – це не лише задоволення, а й велика творча праця, що потребує наполегливості, готовності постійно розширювати свої знання і вдосконалювати вміння. Театр – це завжди привід поговорити про щось важливе, про те, що хвилює, що дороге нашому серцю. У всіх нас – у дорослих і дітей – є таке, що болить чи радує і про що ми хотіли б розповісти.

Театр виконує важливі функції. Одна з них – розкрити перед глядачем те чи інше явище сучасності чи історичного минулого, допомогти йому зрозуміти й осмислити те, що відбувається у житті. Ще одна функція – сприяти

гармонійному розвитку особистості, виховувати людину естетично, морально. Театральне мистецтво є унікальним засобом духовного розвитку людини. На сьогодні до числа актуальних завдань клубного закладу належить пошук та підтримка здібних, обдарованих і талановитих людей. І в цьому нам допомагатиме театральне мистецтво, яке збуджує фантазію, розвиває смаки людини, робить її життя яскравим, емоційним та багатогранним. Театральний гурток – це можливість для людини виразити себе. Театральний гурток – це велика, дружна сім'я, де кожному є діло до всього, що відбувається не тільки на сцені, а задовго до першої репетиції, розподілення ролей, виготовлення декорацій, вирішення світлових ефектів тощо. Театральний гурток – це клуб однодумців, товариство надійних друзів, об'єднаних спільними інтересами. Тут панують довіра один до одного, свобода вияву власної точки зору. Театральний гурток допомагає учням у навчанні: розвиває пам'ять, фантазію, вчить бути організованим, мислити, вільно орієнтуватися в ситуації, керувати власним психічним станом, постійно вирішувати проблеми, розуміти прекрасне.

Метою навчальних програм, які використовуються під час навчання у ЗВО є виховання у людини, не залежно від віку, гуманістичних загальнолюдських цінностей, розвиток гармонійної особистості засобами театального мистецтва. Основні завдання: • забезпечити формування творчих здібностей гуртківців у процесі оволодіння театральним мистецтвом, розвиток естетичних почуттів та смаків.

Також вони вчаться спілкуванню. Адже майстерність актора по-справжньому розкривається у вмінні спілкуватися в образі і з образами за певних обставин. Форма проведення занять також значно відрізняється від занять інших спеціальностей. Під час занять широко використовуються різноманітні ігри, тренінги, вправи. Проводяться творчі покази, на яких гуртківці демонструють свої роботи (етюди одиночні, парні, масові, музичні пародії, інсценування та ін.).

Форми контролю й оцінки знань майбутніх акторів теж мають власну специфіку. Виконання певних практичних завдань, показів, які передбачають демонстрацію гуртківцями набутих знань (етюди, капусники тощо). Гуртківці повинні вміти: працювати за будь-яких умов, створювати етюди й аналізувати їх, застосовувати на практиці елементи акторської психотехніки, виконувати поставлене акторське завдання, імпровізувати, спілкуватися з публікою, триматися на сцені.

Творчо-виховний процес в студентському театрі спрямований на формування у студентів таких компетентностей:

1. Пізнавальної, що забезпечує ознайомлення з кращими зразками світового й вітчизняного театрального мистецтва, історією театру, драматичними творами. Практичної, що сприяє оволодінню навичками акторської майстерності, сценічної мови, індивідуальної й ансамблевої акторської гри; набору різноманітних сценічних рухів.

2. Творчої, що забезпечує формування пластичної та художньої виразності мови, міміки, жестів, поз і рухів; створення еталонного уявлення про основні прийоми відтворення образу засобами театрального мистецтва.

3. Соціальної, що сприяє вихованню громадянської свідомості, національної гідності через виконання кращих творів української класики, сучасних вітчизняних драматургів; формуванню навиків професійної взаємодії в колективі, прагненню до створення комфортного, доброзичливого клімату.

4. Важливих складових художньо-естетичної компетентності:

- емоційно-чуттєвий компонент (позитивно-емоційне ставлення до навколишнього світу та творів мистецтва);
- пізнавальний компонент (уявлення про різні види мистецтва та їх особливості й засоби вираження);
- практичний компонент (оволодіння необхідними художніми виразними засобами, творчими вміннями, виконавською майстерністю);

- ціннісний компонент (наявність власних естетичних уподобань, оцінок та прояв художнього смаку);
- творчий компонент (прояв ініціативності, самостійності та креативності).

В нашому дослідженні ми намагаємось проаналізувати можливості допомоги у професійному самовизначення майбутніх акторів за допомогою методу психодрами. Джекоб Морено (1892-1974) - американський соціолог. Народився в Румунії. Вивчав філософію, а потім медицину у Віденському університеті. Служив військовим лікарем під час першої світової війни. У 1921 р створив «Театр спонтанності» з психотерапевтичними орієнтаціями. Видавав журнали «Даймон», «Соціометрія», «Журнал міжособистісних відносин», «Групова психотерапія, психодрама і соціометрія». Виступив ініціатором створення Міжнародної асоціації по груповій психотерапії та Соціологічного інституту при Сорбонні під керівництвом Ж. Гурв'єйча. Його книга «Психодрама» (1946) отримала світову популярність.

Морено – творець концепції психодрами як методу групової психотерапії. Суть методу полягає в тому, що пацієнти, об'єднані в групу, розігрують своєрідний самодіяльний спектакль, де роль кожного дозволяє всім разом змодельовати якусь життєво важливу ситуацію.

Психодрама, що поєднує в собі педагогічні, театральні-художні та терапевтичні елементи, передбачає три фази: 1) розминка, що дозволяє учасникам позбутися зайвої напруги, адаптуватися до вирішення майбутніх завдань; 2) дію, тобто саму виставау; 3) обговорення, що дозволяє учасникам і керівнику проаналізувати те, що сталося і зробити певні висновки.

Учасниками психодрами є: 1) провідний (психотерапевт); 2) головний герой (виконавець головної ролі, що зображає свою життєву ситуацію; на його особистість спрямовані сценарій і дію); 3) партнери (пацієнти, які відіграють допоміжні ролі); 4) аудиторія.

Мета вистави-психодрами – допомогти ведучому (психоаналітика) встановити правильний діагноз щодо протагоніста і, по можливості, отримати важливу інформацію при спостереженні за поведінкою інших учасників психодрами, сприяти корекції їх стану і поведінки і в кінцевому рахунку лікуванню.

Метод рольових ігор передбачає моделювання рольових конфліктів, в ході виникнення, загострення і вирішення яких відбувається розширення свідомості, відновлення його цілісності і катарсис як внутрішнє звільнення від тяготи людини переживань.

Я.Морено вважав основним глибинним філогенетичним чинником розвитку особистості – її спонтанність. Зі зникненням спонтанності особистість гине. Структура особистості, на думку Я.Морено, – це набір ролей. Фундаментальне значення мають ролі (первинні рольові категорії): соматичні (або психосоматичні), обумовлені фізіологічними потребами й емоціями; психічні, які виникають уже в соціальному середовищі й розширеній сфері переживань особистості; соціальні, що зумовлені структурою соціальних стосунків, у яких бере участь людина; трансцендентні (або інтегративні), у яких людина здійснює іманентну трансценденцію й приходить до загального погляду на світ.

Основні напрямки психодрами. Психодрама – це інтегральний метод, що включає в себе як основу рольову гру, але нею не обмежується. Важливими елементами психодрами є велика група технік, серед яких в нашому контексті найважливішими є “дублювання”, “обмін ролями”, “дзеркало”, в результаті їх використання можна подивитися на ситуацію з різних точок зору, сприйняти позицію іншого, зрозуміти неусвідомлені чинники поведінки тощо. Ще однією особливістю психодрами є те, що в психодраматичній рольовій грі повинен бути протагоніст (головний герой), який пропонує для постановки свою життєву ситуацію. Існує багато варіантів і підходів психодрами, залежно від



характеру психологічних проблем, складу психотерапевтичної групи та інших психологічних і клінічних показань. Крім клінічної сфери, психодраматичний метод плідно використовується і в сферах, зовсім далеких від сфери вирішення особистісних проблем. Мова йде про психологічні тренінги всіякого спектру: бізнес, політика, освіта, професійна підготовка, організаційний розвиток і багато чого іншого.

Охарактеризуємо кілька основних напрямків психодрами:

Групова психотерапія – допомога людям у роз’язанні особистісних і клінічних проблем психодраматичними засобами.

Тренінги особистісного зростання – особистісне самопізнання і саморозвиток людини в різних життєвих і професійних сферах. Бізнес-тренінги – використання психодрами в бізнесі для вирішення різноманітних завдань: тренінг ефективних продажів, прийняття рішень та інші.

Монодрама – використання психодрами в індивідуальному консультуванні й психотерапії. Замість інших людей, які повинні грати допоміжні “Я”, у монодрамі використовуються порожні стільці або символічні предмети (наприклад, іграшки).

Аксіодрама – вид соціодрами, заснований на роботі з особистісними цінностями, як реальними, так і символічними.

Драмотерапія – використання літературних сюжетів, які розігруються на сцені із психотерапевтичною метою. Загалом кажучи, цей напрямок частіше зараховується до арттерапії, а не до психодрами.

Бібліодрама – жанр психодрами, в основі якого лежить психодраматичне розігрування біблійних сюжетів, у яких закладені основні архетипічні конфлікти людини. Близьким до неї за методологією є міфодрама, яка полягає в розігруванні міфологічних сюжетів (наприклад, давньогрецьких або скандинавських).

Театр play-back (гра назад) та інші види театральної психодрами – синтез театру й психодрами. Одним з видів такого синтезу є театр імпровізації. Play-back – це розігрування групою акторів із психодраматичною підготовкою різних сцен з життя будь-якого учасника із залу для глядачів, як форма самопізнання й психотерапевтичної допомоги.

Психодрама в освіті – синтез психодрами й педагогіки, використання імпровізаційних рольових ігор у навчальному процесі. Вона підходить для всіх вікових груп, починаючи з дитячого садка й закінчуючи післявузівською освітою.

Що стосується використання психодрами у навчальному процесі майбутніх акторів, то це є, на нашу думку, найбільш ефективним методом навчання. Оскільки у майбутніх акторів є можливість ставити міні вистави у театральному середовищі. Саме пізнання особливостей підходу Дж. Морено тільки допоможе розширити їх свідомість, посилити мотивацію, та використовувати власну спонтанність для удосконалення театральної майстерності.

З усього вище сказаного, можемо узагальнити:

1. Професійне самовизначення як складова частина особистісного самовизначення є процес тривалий, не обмежений часовими рамками, нелінійний; а також період життя людини, залежний від вікових характеристик, ситуацій оточення, який має особливості на кожному етапі становлення професіонала [44].

2. Особливістю професійного самовизначення на етапі навчання у ВНЗ є формування професійної самосвідомості, основними характеристиками якої є прагнення до відкриття свого внутрішнього світу, виражена спрямованість на майбутнє, відносна стабілізація процесів самосвідомості, висока самокритичність.

3. Дослідження механізмів самосвідомості, механізмів оволодіння особистістю своїм внутрішнім резервом спрямоване на те, щоб допомогти молоді найбільш повно реалізувати себе на етапі професійного самовизначення.

4. Позицію молоді на сучасному етапі значною мірою зумовлює невизначеність життєвої перспективи, суперечливість суспільної атмосфери. Стан хаосу, соціальної, моральної та духовної невизначеності не можна назвати сприятливою основою для самоствердження особистості. Відхід молоді від соціально-історичної творчості, нереалізованість потенціалу активної творчої діяльності у всіх галузях суспільного життя зумовили суперечливе сплетіння негативізму, іноді в екстремістських формах, із соціальною пасивністю, інфантильністю.

5. Одним із проявів професійної самосвідомості студента є самоактуалізація як прагнення до повного вияву і розвитку своїх особистісних можливостей, як основна інтегральна характеристика цілісності особистості та механізм взаємодії колективного й індивідуального початків у самосвідомості людини.

6. Рівень розвитку самоактуалізації особистості зумовлює якісний зміст і формально динамічні характеристики професійного самовизначення на етапі навчання у ВНЗ.

7. Використання психодрами у навчальному процесі майбутніх акторів, то це є, на нашу думку, найбільш ефективним методом навчання. Оскільки у майбутніх акторів є можливість ставити міні вистави у театральному середовищі. Саме пізнання особливостей підходу Дж. Морено тільки допоможе розширити їх свідомість, посилити мотивацію, та використовувати власну спонтанність для удосконалення театральної майстерності.

## РОЗДІЛ 2

### ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ МАЙБУТНІХ АКТОРІВ

В даному контексті важливо розглянути структуру професійного самовизначення та його компоненти. Професійне самовизначення майбутнього спеціаліста є цілісною системою взаємопов'язаних компонентів: операційно-діяльнісного, когнітивного, мотиваційного та оцінно-рефлексивного.

Дослідження операційно-діяльнісного компонента дає змогу розглянути професійне самовизначення з точки зору діяльності і сформованості окремих операцій професійного самовизначення: планування свого професійного життя; ухвалення рішень, пов'язаних зі змінами в професійній сфері та навчанні; ступінь самостійності і емоційна залученість у процес професійного самовизначення.

Когнітивний компонент (інформованість) охоплює знання про свої індивідуальні особливості, наявність розуміння світу професій та уявлень про потреби ринку праці, а отже високий рівень поінформованості про обрану професійну сферу діяльності.

Мотиваційний компонент є активізуючим чинником професійного самовизначення, адже визначає особливості ставлення студента до процесу навчання та професійного самовизначення загалом.

Оцінно-рефлексивний компонент відображає схильність людини приписувати відповідальність за результат роботи зовнішнім або внутрішнім чинникам.

Для комплексного розуміння поняття варто розглянути основні етапи професійного самовизначення. А. Боднар зазначає: «...Процес навчання у ЗВО

також можна умовно поділити на три етапи: перший – адаптація, другий – стабілізація, третій – спеціалізація. Якщо на першому та частково на другому етапах він є системою, якою керують, то вже на третьому перетворюється на самокеровану систему» [2, с. 53].

Перший рік є більш адаптаційним, а по мірі ознайомлення з професією на перший план виходить усвідомлення сенсу майбутньої професійної діяльності, до завершення навчання головним завданням знову стає професійний вибір, але вже на якісно новому рівні, з врахуванням набагато більшого обсягу інформації як про професійну діяльність, так і про себе як про професіонала. Тому важливо, щоб процес навчання та супровід професійного самовизначення здійснювалися з врахуванням особливостей кожного з етапів.

Провідною метою вдалого професійного самовизначення можна вважати професіоналізм в обраній діяльності, самореалізацію та самоактуалізацію особистості. Це є додатковим показником важливості роботи зі студентами щодо їхнього професійного самовизначення [6].

У професійному зростанні особистості студента відбувається професійна самоактуалізація: пошук професійного іміджу; індивідуальний стиль професійної діяльності; визначення для себе професійних перспектив, шляхів їх досягнення, прагнення до гармонійного розкриття та ствердження свого природного, творчого потенціалу.

Отже, процес професійного самовизначення – це постійне самопізнання, оцінювання власних здібностей і свідома діяльність щодо їхнього розвитку, це самоактуалізація. Професійна спрямованість особистості студента веде до розуміння і прийняття професійних завдань з оцінюванням власних ресурсів для їх вирішення. Процес підготовки фахівця з вищою освітою охоплює не тільки набування знань, умінь і навичок, а й професіоналізацію особистості студента загалом.

## 2.1. Організація та методологія дослідження

До завдань професійного самовизначення студентів належать також підтвердження правильності професійного вибору, його корекція, кристалізація за професійним спрямуванням, створення планів професійного розвитку і реалізації [5].

Виявлені завдання, етапи, особливості та компоненти професійного самовизначення приводять нас до висновку про те, що *професійне самовизначення студентів тісно пов'язане з формуванням професійної ідентичності*. Тому важливо докладніше розглянути професійне самовизначення студентів у контексті формування їхньої професійної ідентичності.

Багато дослідників, зокрема Л. Шнейдер, розглядають професійну ідентичність як результат процесу професійного самовизначення, що проявляється в усвідомленні себе представником певної професії та частиною професійної спільноти [12].

Н. Іванова та О. Конєва під професійною ідентичністю розуміють уявлення індивіда про своє місце в професійній групі [3]. Натомість Ю. Поваренко, С. Соловійов та Н. Цветкова у своїх працях доводять, що професійна ідентичність може бути детермінантою професійного самовизначення [8; 9]. Т. Міщенко досліджувала динаміку професійної ідентичності студентів ЗВО через динаміку її компонентів: прийняття професії та себе в ній, а також цінностей професійної спільноти [7]. Результати роботи свідчать про зміну статусів професійної ідентичності під час навчання, а отже важливість дослідження цього поняття.

Виявлено, що студенти зі сформованою професійною ідентичністю успішніше планують свій професійний шлях і чіткіше уявляють свої наміри та професійні цілі. Розглядаючи зв'язок професійного самовизначення та

ідентичності, Н. Аксьонова зауважує, що студенти зі сформованою професійною ідентичністю більш успішні в професійному самовизначенні, задоволені своїм професійним життям, мають сформовані професійні плани та наміри, вміють приймати рішення, більш автономні та впевнені в правильності вибору професії. Професійна ідентичність має активізуючий вплив на професійне самовизначення студентів ЗВО [1].

*Метою нашого дослідження є емпіричне вивчення особливостей професійного самовизначення студентів на основі аналізу його компонентів та зв'язку з професійною ідентичністю.*

Вибірка нашого дослідження складалася з 24 особи, які навчаються на спеціальності «Театральне мистецтво» бакалаврату факультету СПП, з них 14 осіб – на 1 курсі та 10 осіб – на 3 курсі. Віковий діапазон респондентів – 18-20 років. На момент проведення дослідження всі респонденти були зареєстрованими студентами. Переважну більшість вибірки (94 %) становили особи жіночої статі.

Дослідження відбувалось у 2 етапи.

Для досягнення поставленої емпіричної мети під час проведення 1 етапу емпіричної частини дослідження ми використали такі методики: діагностична методика «Професійна готовність», тест-опитувальник «Оцінка самоактуалізації особистості», опитувальник «Рівень суб'єктивного контролю» (РСК), методика «Мотивація навчання у ЗВО», методика дослідження статусів професійної ідентичності (А. А. Азбель).

На другому етапі ми зі студентами проводили обговорення орієнтовної навчальної програми з «Психодрами» як основного компоненту у професійному самовизначенні майбутніх акторів.

## 2.2. Аналіз результатів дослідження

Серед головних результатів дослідження можна виокремити такі.

Результати методики «Професійна готовність» розподіляються за шкалами таким чином. За шкалою «Автономність» переважає середній показник. Це свідчить про те, що більшість респондентів прагнуть бути самостійними, реалізовувати свої можливості та здібності, достатньо ініціативні, проте інколи можуть стикатися з труднощами, пов'язаними з недостатнім рівнем досвіду та вмінням виокремлювати свої цілі та зовнішні впливи. Відповідно до результатів аналізу шкали «Інформованість» 80 % учасників дослідження мають середній показник за цією шкалою, що вказує на недостатню інформованість студентів про особливості майбутньої професії. Вони знають певні основи, проте для якісного процесу професійного самовизначення респондентам бракує більш предметного знання про особливості свого фаху, варіанти кар'єрних шляхів та навчальних можливостей. Більшість студентів у вибірці мають середні показники і за шкалою «Прийняття рішень». Це свідчить про те, що наявна недостатня сформованість навички обирати з декількох варіантів, приймати рішення в умовах невизначеності. У сучасному світі існує багато кар'єрних альтернатив навіть у межах однієї спеціальності. Студенти стикаються з професійним вибором навіть під час навчання, обираючи, в які теми заглиблюватись, де проходити практику тощо, тому важливо стимулювати розвиток цієї навички.

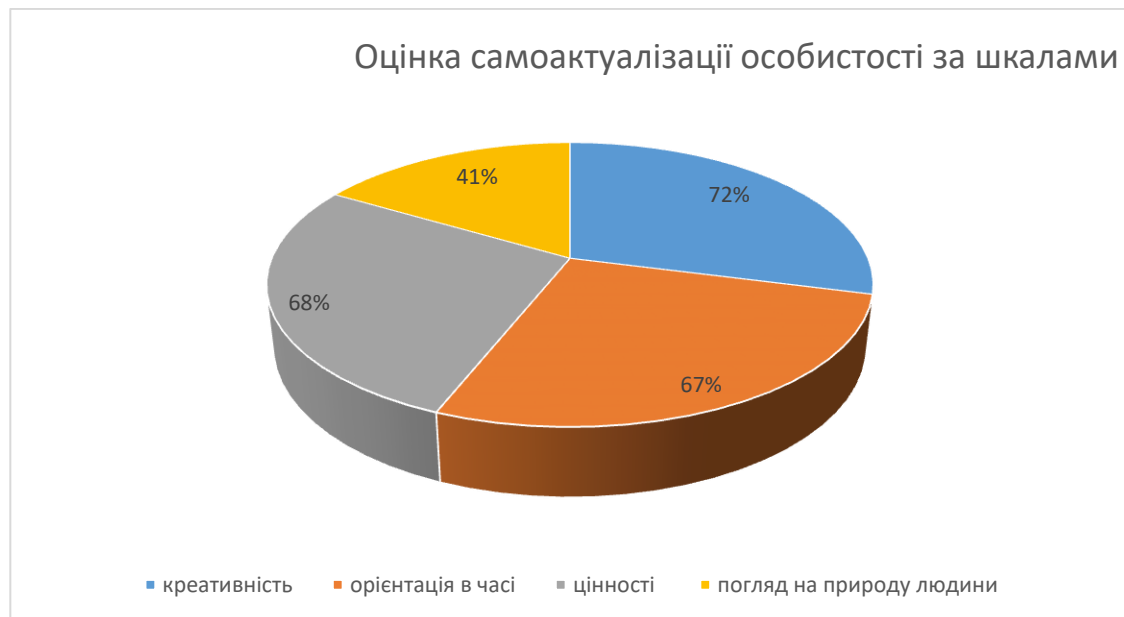
У цій вибірці шкали «Планування» та «Емоційне ставлення» також мають середній показник домінуючим. Під час навчання, формування кар'єрних цілей, початку професійного шляху треба вміти планувати свою діяльність. Респонденти мають певні навички для цього, проте недостатньо розвинуті, що може ускладнити процес самовизначення. Професійне самовизначення – це тривалий процес, пов'язаний з великою кількістю завдань, сумнівів, ризиків та



труднощів. Тому є важливим емоційне ставлення людини до всього процесу, залученість та зацікавленість у результаті. У цій вибірці спостерігаємо майже однакову вираженість середнього та високого показників за шкалою «Емоційне ставлення», що свідчить про наявність певних переживань щодо професійного становлення в частини вибірки і велике зацікавлення та сподівання щодо процесу в іншій.

Задля комплексного розуміння результатів методики «Професійна готовність» наводимо порівняння найбільш виражених показників. Найбільш вираженим є показник «Автономність (А)» – 75 %, що свідчить про прагнення студентів першого курсу брати відповідальність на себе та здійснювати незалежний вибір. Найнижчий показник має шкала «Інформованість (І)» – 58 %, що вказує на недостатню обізнаність респондентів щодо особливостей обраної спеціальності, можливих кар'єрних перспектив, тому задля ефективного процесу самовизначення варто сприяти поглибленню знань студентів у цьому напрямку.

Переходимо до результатів тесту-опитувальника «Оцінка самоактуалізації особистості».



**Рис 2.1. Оцінка самоактуалізації особистості студентів за шкалами**

Аналіз сфери самоактуалізації респондентів показав, що найбільш вираженим є показник шкали «Креативність» (72%). Це свідчить про те, що більшість студентів творчо ставляться до життя, вміють нестандартно підходити до вирішення завдань. Під час пошуку професійних альтернатив та дослідження себе це може стати гарним активізуючим чинником. Також на доволі високому рівні (67 % і 68 %) шкали «Орієнтація в часі» та «Цінності». Це вказує на те, що студенти не відкладають життя на завтра, не застрягають у минулому, живуть сьогодні, «тут і зараз», а також віддають перевагу цінностям особистості, котра самоактуалізується, що вказує на прагнення до гармонійного буття. Найнижчий показник (41 %) отримала шкала «Погляд на природу людини», що вказує на недостатньо довірливе ставлення до людей. Інші шкали: «Потреба у пізнанні», «Автономність», «Спонтанність», «Саморозуміння», «Аутосимпатія», «Контактність» та «Гнучкість» – перебувають на середньому рівні. Загальний показник самоактуалізації в середньому становить 58 %.

Далі наводимо аналіз даних методики «Мотивація навчання у ЗВО». Переважна більшість студентів у нашій вибірці (61 %) домінантним мотивом навчання у ЗВО має «набуття знань», тоді як найменш вираженим є мотив «опанування професією» (11 %). Цей результат може свідчити про те, що більшість представників нашої вибірки зацікавлені у сфері знань обраної спеціальності, проте на цьому етапі не мають провідним мотивом стати спеціалістом у конкретній професії. Це може бути пов'язано з недостатнім рівнем сформованості уявлень про професію та своє місце в ній.

Відповідно до опитувальника «Рівень суб'єктивного контролю» (РСК) більшості студентів притаманний середній рівень інтернальності, що свідчить про те, що особливості їхнього суб'єктивного контролю можуть змінюватися залежно від сприйняття ситуації як складної чи як простої. Тобто інколи людина може повністю відчувати відповідальність за свої дії та рішення, а інколи перекладати її на зовнішні обставини.

Аналіз методики «Професійна ідентичність» показав, що домінантним статусом у більшості студентів (54 %) є «Мораторій (криза вибору)». Це свідчить про те, що респонденти перебувають у пошуку професійних альтернатив, варіантів професійного становлення, їм важливо приміряти на себе різні професійні ролі. Цей статус передує статусу сформованої ідентичності, тому на цьому етапі важливо надавати підтримку та можливість досліджувати різні кар'єрні альтернативи.

Професійна ідентичність зі сформованим статусом характерна для 35% осіб. Ці студенти впевнені у своєму виборі, сформували систему знань про себе. Вони можуть свідомо ставитись до навчання та ефективно використовувати час. Проте цей показник на першому курсі також може свідчити про ще не трансформовану шкільну професійну ідентичність, тому варто повторити тестування на наступному курсі. Такий статус може бути також наслідком того, що у сім'ї студента є представники обраної професії і в нього/ неї була можливість глибше зрозуміти професію перед початком навчання у ЗВО.

Невизначений статус професійної ідентичності, наявний як домінантний в 11 % нашої вибірки, характеризує тих студентів, які на цьому етапі не мають сформованих професійних планів та цілей, а також не намагаються їх побудувати. Такі студенти потребують особливої підтримки та допомоги в розв'язанні проблеми професійного самовизначення, хоча іноді можуть не усвідомлювати цього.

Нав'язана ідентичність як домінантний статус у цій вибірці не представлена. Тобто у студентів відсутня тенденція робити професійний вибір під впливом батьків, друзів чи інших авторитетних осіб. Вони схильні ухвалювати рішення, спираючись на власний аналіз та роздуми, що позитивно впливає на процес професійного самовизначення, адже знижує ризик того, що обрана професія не відповідатиме справжнім інтересам та здібностям людини.

Оскільки частиною мети є аналіз компонентів професійного самовизначення та їх зв'язку з професійною ідентичністю, то далі наводимо результати кореляційного аналізу. Для визначення необхідних зв'язків дані було проаналізовано з використанням статистичного пакета SPSS.

Вираженість показників професійного самовизначення найбільше пов'язана з вираженістю сформованої професійної ідентичності, яка має позитивний середній за силою зв'язок зі шкалою автономності (0.323;  $p < 0,05$ ), прийняття рішень (0.358;  $p < 0,01$ ), плануванням (0.372;  $p < 0,01$ ) та емоційним ставленням (0.346;  $p < 0,05$ ); слабкий позитивний зв'язок зі шкалою інформованості (0.268;  $p < 0,05$ ) і слабкий негативний зв'язок з показником самоактуалізації «Цінності» (-0.28;  $p < 0,05$ ).

Вираженість невизначеної професійної ідентичності має середній за силою обернений зв'язок зі шкалами «Інформованість» (-0.42;  $p < 0,01$ ) і «Планування» (-0.345;  $p < 0,05$ ) та позитивний зв'язок з показником самоактуалізації «Спон- танність» (0.361;  $p < 0,01$ ).

Між вираженістю інших статусів професійної ідентичності («Мораторій» і «Нав'язана») та показниками професійного самовизначення, вимірними за допомогою методики «Професійна готовність», статистично значущих зв'язків не було виявлено. Проте спостерігається статистично значущий середній за силою позитивний зв'язок між статусом професійної ідентичності «Мораторій» з показником самоактуалізації «Цінності» (0.342;  $p < 0,05$ ) та обернений зв'язок між вираженістю нав'язаної професійної ідентичності та показником самоактуалізації «Потреба в пізнанні» (0.371;  $p < 0,01$ ).

Додатково було виявлено обернений середній за силою зв'язок між шкалою «Прийняття рішень» та показником самоактуалізації «Спонтанність» (-0.344;  $p < 0,05$ ) та слабкий обернений зв'язок з показником «Креативність» (-0.296;  $p < 0,05$ ); позитивний слабкий зв'язок між емоційним ставленням та показником самоактуалізації «Автономність» (0.284;  $p < 0,05$ ) і середній за силою

зв'язок з «Саморозумінням» (0.372;  $p < 0,05$ ), «Аутосимпатією» (0.432;  $p < 0,01$ ), загальним рівнем самоактуалізації (0.349;  $p < 0,01$ ) та рівнем інтернальності суб'єктивного контролю (0.396;  $p < 0,01$ ), а також негативний середній за силою зв'язок з мотивом навчання у ЗВО «Отримання диплома» (-0.322;  $p < 0,05$ ).

Спостерігається позитивний середній за силою зв'язок між шкалою планування та мотивом до навчання у ЗВО «Опанування професією» (-0.41;  $p < 0,01$ ) і рівнем інтернальності суб'єктивного контролю (0.303;  $p < 0,05$ ).

Рівень інтернальності суб'єктивного контролю прямо середньо корелює зі шкалою «Автономність» (0.373;  $p < 0,01$ ), загальним рівнем самоактуалізації (0.31;  $p < 0,05$ ) та слабо з показником «Орієнтація в часі» (0.269;  $p < 0,05$ ). А показник самоактуалізації «Потреба в пізнанні» негативно слабо корелює з мотивом навчання у ЗВО «Отримання диплома» (-0.271;  $p < 0,05$ ).

Перейдемо до інтерпретації результатів кореляційного аналізу зв'язків вираженості компонентів професійного самовизначення зі статусами професійної ідентичності.

Було виявлено зв'язок між автономністю, здатністю до ухвалення рішень, вмінням планувати, інформованістю та сформованістю професійної ідентичності. Це може свідчити про те, що чим більше студенти схильні самостійно ухвалювати рішення, вміють планувати, знають особливості професійної сфери та свої схильності, тим більш усвідомлено вони можуть будувати своє професійне життя, мають чітке розуміння своїх особливостей, потреб професії, вже усвідомили, чого хочуть і як шукати шляхи досягнення своїх цілей, мають сформовану професійну ідентичність.

Вираженість невизначеної професійної ідентичності має середній за силою обернений зв'язок зі шкалою інформованості і планування. Відповідно це може вказувати на те, що обмеженість знань про специфіку професії, потреби суспільства в цій сфері, усвідомлення своїх сильних та слабких сторін, прагнень, а також недостатній рівень розвитку навичок планування властиві

людям із несформованою професійною ідентичністю, а також недостатньо сформованою професійною самосвідомістю та відсутністю внутрішньої мотивації до змін у цьому напрямку. А отже, є вірогідність позитивного впливу на статус неві- значеної ідентичності, якщо розвивати вказані вище навички.

Отже, ми частково підтвердили, що *існує позитивний зв'язок між компонентами професійного самовизначення та сформованістю професійної ідентичності*. Було виявлено статистично значущий зв'язок між показниками операційно-діяльнісного компонента та сформованістю професійної ідентичності.

Далі наводимо інтерпретацію тенденцій, додатково виявлених у результаті кореляційного аналізу окремих показників компонентів професійного самовизначення.

Було виявлено зв'язок між емоційним ставленням студентів та автономністю. Студенти, схильні самостійно ухвалювати рішення, також відрізняються позитивним ставленням до всього процесу самовизначення.

Емоційне ставлення також пов'язане з саморозумінням, аутосимпатією та рівнем інтернальності суб'єктивного контролю. Студенти, *які мають позитивну «Я-концепцію», знають свої особливості, схильні приписувати відповідальність за події власним діям, а не зовнішнім чинникам, також мають позитивне емоційне ставлення до професійного самовизначення*.

Також було виявлено негативний зв'язок між мотивом навчання у ЗВО «Отримання диплома» та емоційним ставленням. Студенти, які навчаються задля отримання диплома, зазвичай негативно ставляться до всього процесу.

Спостерігається зв'язок між шкалою планування та рівнем інтернальності суб'єктивного контролю. Людина, яка має схильність заздалегідь планувати, також схильна брати відповідальність за події, що трапляються в її житті, на себе.

Рівень інтернальності суб'єктивного контролю пов'язаний з автономністю

та загальним рівнем самоактуалізації. Студенти, які беруть відповідальність за своє життя на себе, також більш незалежні та схильні самостійно обирати кар'єрні напрями, а також мають високе прагнення до якомога повнішого виявлення і розвитку своїх якостей.

Потреба в пізнанні має негативний зв'язок з мотивом навчання у ЗВО «Отримання диплома». Якщо домінантним мотивом навчання є потреба отримати диплом, то бажання пізнавати спеціальність перебуває на низькому рівні.

### **2.3. Результати обговорення орієнтовної навчальної програми зі спецкурсу «Психодрама» для студентів спеціальності «Акторська майстерність»**

В даному підрозділі ми представили орієнтовну програму зі спецкурсу «Психодрама» для студентів спеціальності «Театральна майстерність» з метою надання їм допомоги у професійному самовизначення за допомогою методів психодрами.

## **ОРІЄНТОВНА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ СПЕЦКУРС “ПСИХОДРАМА”**

### **1. Мета та завдання навчальної дисципліни**

**Мета курсу** – сприяти активному запровадженню новітніх теоретичних та експериментальних знань з психодрами у практичну навчально-наукову діяльність студентів-акторів; сприяти саморозвитку для самоздійснення особистості в процесі творчої професійної діяльності.

Виклад навчальної дисципліни спрямований на реалізацію таких **завдань**:

1. Ознайомити студентів з основами теорії.

2. Навчити студентів практично втілювати набуті знання в обраній спеціальності.
3. Сприяти особистісному розвитку слухача та стимулювати його самореалізацію у сфері театрального мистецтва.
4. Виховувати культуру спілкування як форми взаємодії студента і викладача ВНЗ.
5. Підсилити стійкість позитивного емоційного стану студентів.
6. Розвивати емпатичні уміння і рефлексію студентів.
7. Допомогти усвідомити слухачам унікальність свого Я та актуалізувати і прийняти свою роль у групі.
8. Мотивувати студентів на проведення психологічної роботи над собою.

**Вимоги** до знань та вмінь, засвоєних слухачами вивчення вищевказаної дисципліни. Слухач повинен **знати**:

1. Специфіку, завдання та основні категорії курсу.
2. Методологічну основу дисципліни.
3. Психологічні особливості театрального мистецтва як сфери для особистісної самореалізації.
4. Основні техніки психодрами.
5. Основні психофізіологічні техніки та тренінги акторських здібностей.
6. Основні психологічні засади психодрами як форми драматерапії.

Слухач повинен **уміти**:

1. Застосовувати теоретичні знання курсу в практичній діяльності.
2. Ідентифікувати свої емоційні стани і адекватно реагувати в складних обставинах.
3. Використовувати набуті техніки для самопізнання, самоконтролю та самовдосконалення.



4. Адаптуватися в соціальному середовищі через особистісну самореалізацію себе в групі.

5. Розвивати рефлексію, свої емпатійні уміння.

6. Знаходити ресурси на подальше удосконалення себе.

7. Інтегрувати досвід, отриманий в процесі роботи групи.

**8. Програма навчальної дисципліни**

**Змістовий модуль 1. Теоретичні засади курсу.**

**Тема1. Психодрама як метод практичної психології.**

Загальна характеристика.

Історія становлення психодраматичного методу. Інтеграція психодрами та інших методів психотерапії.

**Тема2. Тріадна система.**

Розглядається психодрама, соціометрія, групова психотерапія як психотерапевтичний метод. Типи міжособистісних відносин: емпатія, перенесення і тілі.

**Тема3. Соціометрія як емпірично-теоретична основа психодрами.**

У даній темі аналізується процес виникнення соціометрії, соціометричний тест, соціограма. Виокремлюється психодрамотерапія в аспекті соціометрії: психодрамотерапія з позиції моделі соціального атома; психодрамотерапія з позиції соціометричного перцептивного тесту

**Тема4. Психодрама на столі.**

Дана тема знайомить з поняттям психодрама на столі, як методу дослідження «соціального атому», зокрема здібність соціального атому до регенерації, соціальна смерть, психосоціальна сітка. Крім того, аналізується соціодинамічний закон та соціогенетичний принцип.

**Тема5. Психодрама снів.**

Виділяються особливості методу в терапевтичній роботі зі снами.

**Тема6. Теорія ролей Я.Л.Морено.**

В даній темі психодрама розглядається в аспекті теорії ролей:синдроми рольового дефіциту,атрофія ролей, рольові конфлікти. Аналізується рольовий розвиток, основні психодраматичні техніки( «дублювання», «дзеркало», «обмін ролями»), рольові категорії

### **Тема7.Антропологія творчої людини**

В даній темі розглядають такі поняття, як спонтанність, дія, креативність, консерви.

### **Тема8. Побудова і процес психодрами. Конституенти (інструменти), фази і форми.**

Виділяються та аналізуються конституенти: сцена, ведучий психодрами,протагоніст, партнери або допоміжні «Я», група, психодраматичні техніки

Виокремлюються три фази психодрами:розігрів, фозо гри або фаза дії, фаза обговорення, або заключна фаза

Наголошується на формах психодраматерапії: психодрама, імпровізаційна гра, ролева гра, ситуативна гра, соціодрама

**Тема9.Психодрама як розширення свідомості:** додаткова реальність досвіду «Я»( розширення свідомості у відношенні зовнішньої реальності, розширення свідомості у відношенні внутрішньої реальності), додаткова реальність як досвід «Ти»(досвід «Ти» через обмін ролями, аксіодрама

### **Тема10.Психодрама як звільнення**

Розглядається психодрама в аспекті динаміки потягів(ваблень, бажань): блокування спонтанності, невроз креативності. Аналізується процес катарсису в психодрамі(обсерваційний,акціональний,груповий)

### **Тема11.Психодрама в роботі з дітьми**

Виокремлюються особливості застосування психодраматичних прийомів у роботі з дітьми.

## **Тема 12. Розвиток і розповсюдження психодрами в сучасний час**

Аналізуються різні аспекти застосування психодраматичного методу.

### **Змістовий модуль 2. Психодрама як зустріч**

Структура кожного практичного заняття стандартна: розігрів, фаза психодраматургічної дії, шерінг, фаза обговорення. Практичні заняття розподілені на три цикли:

#### **Цикл I (4 год)**

**Мета:** виявлення характеру творчої уяви, емоційної пам'яті, фантазії; виявлення і тренування здібності до образного мислення; виявлення сфери захоплень і інтересів, у яких проявляються особливості драматичного розвитку людини; створення ансамблю, розвиток вміння взаємодіяти в групі, визначення проблем учасників та ідентифікація їх зі спеціальними образами, вирізнення сценічного образу, обраного студентом, використання принципу «перевтілення від себе».

Перші п'ять занять є практичним ознайомленням з науковою дисципліною, **Розігрів.** Включає ритуал вітання, який має проводитись в різних нетрадиційних формах. Кожен готує самостійно вітальний сюрприз, використовуючи вербальні і невербальні засоби вираження. Крім того пропонується опитувальник драматичного розвитку, вправи на виявлення характеру творчої уяви, фантазії та емоційної пам'яті, вправи на виявлення здібностей до образного мислення, вправи на взаємодію, ігри на створення ансамблю, вправи з розширення особистісної самосвідомості, техніки «Самопрезентації».

**Фаза психодраматургічної дії.** Включає використання техніки «Створення плану театру життя», «монолог», вправи з розвитку вміння сприймати психоемоційні стани іншого, опитувальник Ассоджолі, техніки «Самопрезентації». На заняттях учасникам пропонується обговорити актуальну для них тему. Обговорюються проблеми, на яких учасники хотіли б

акцентувати увагу. При готовності групи обирається протагоніст. Робота з протагоністом («скульптура» або «фотографія»).

9. **Шерінг** (постпсиходраматичне співпереживання) спрямований на активізацію обсягу думок між членами групи щодо відповідних переживань, які виникли під час основних дій, які мали місце у його власній історії життя. Учасники по черзі описують почуття, котрі з'явилися у них при роботі з протагоністом. Шерінг допомагає зрозуміти, що піднята проблема є не унікальною, а загальнолюдською. У зв'язку з цим ця частина стимулює глибоку єдність в групі.

10. **Фаза обговорення.** Учасники дізнаються наскільки ефективною була його робота для членів групи як індивідів і для виникнення групової емоційної єдності (рольовий та ідентичний зворотній зв'язок).

11. **Змістовий модуль 3.** Психодрама як розширення свідомості

12. **Цикл II (20 год)**

13. **Мета:** розвиток спонтанності і креативності, активізація рольової діяльності, уяви, фантазії, розвиток впевненості в собі, вміння сприймати психоемоційний стан і розвиток рефлексії та емпатії, розширення особистісної самосвідомості, допомога у вирішенні проблем учасників, зокрема робота з страхами через рольову активність та рефлексію «від образу» за принципом «тут і тепер».

14. **Розігрів.** Крім оригінального привітання включає вправи на розвиток спостереження уяви, фантазії, рефлексії, емпатії, розвиток психоемоційних станів, інших ігор на стимулювання впевненості в собі, творчості, імпровізаційні вправи та етюди.

15. **Фаза психодраматургічної дії.** Включає техніки психодрами, зокрема «обмін ролями», «проекція майбутнього», «спонтанних імпровізацій», «тимчасового затемнення на сцені», «дзеркало», «пластика і пантоміма»,

«виконання ролі». Фаза основної дії спрямована на роботу з протагоністом. Включає роботу зі сном.

16. **Шерінг.** Психодраматургічна дія і переживання учасників обговорюються. Відбувається у вигляді розповідей про ідентифікаційне переживання під час спостереження або виконання тієї чи іншої ролі. А також про співпереживання та співстраждання з протагоністом.

17. **Фаза обговорення.** Під час обговорення робиться акцент на розширення ролевого репертуару.

18. **Змістовий модуль 4.** Психодрама як звільнення

19. **Цикл III (6 год)**

20.

21. **Мета:** особистісний розвиток особистості, активізація мотиву самовдосконалення.

22. **Розігрів.** Крім привітання «в ролях» включає техніки «сомопрезентації», вправи на розвиток рефлексії, на взаємодію, вправи на розвиток самосвідомості **Фаза психодраматургічної дії.** Робота з протагоністом, включаючи техніку «проекція майбутнього». Вправа для групи «Магазин»

23. **Шерінг.**

24. **Фаза обговорення.** На підсумковому занятті пропонується внести корективи у викладання даного курсу та висловити побажання кожному з учасників групи.

#### **14. Рекомендована література**

##### **Базова**

1. Морено Я. Л. Психодрама / пер. с англ. Г. Пимочкиной, Е. Рачковой. – 2-ое узд., испр – М.: психотерапія, 2008. – 496 с.

2. Лейтц Г. Психодрама: теория и практика. – М.: «Прогресс», «Универс», 1994.

### Допоміжна

3. Паві П. Словник театру. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 640 с.
4. Станіславський К.С. Работа актера над собой. – М.: Искусство, 1951. - 666 с.
5. Келлерман П. Психодрама крупным планом: Анализ терапевтических механизмов / Пер. с англ. И.А. Лаврентьевой. — М.: Независимая фирма «Класс», 1998. — 240 с.
6. Кипнис М. Драматерапия. Театр как инструмент решения конфликтов и способ самовыражения. – М.: Ось-89, 2002. – 192 с.
7. Киппер Д. Клинические ролевые игры и психодрама. - М.: ТОО «Независимая фирма «Класс», 1993 — 224 с.
8. Играть по-русски. Психодрама в России: истории, смыслы, символы (Коллективная монография)/ Составители Е.В. Лопухина, Е.Л. Михайлова — М.: Независимая фирма «Класс», 2003. — 320 с.
9. Барц Э. Игра в глубокое: Введение в психодраму / Пер. с нем. К.Б. Кузьминой. — М.: Независимая фирма «Класс».
10. Потапова В.А. Психоаналитическая психодрама в работе с детьми и подростками. — М.: Институт общегуманитарных исследований, 2004. — 160 с.
11. Холмс П. Внутренний мир снаружи: Теория объектных отношений и психодрама/Пер. с англ. Р.Р. Муртазина. — М.: Независимая книга. – 208. – 124 с.



**Рис 2.2. Результати обговорення впровадження зі студентами спецкурсу «Психодрама»**

В процесі обговорення даної програми та вивчення деяких компонентів, які були надані студентам для ознайомлення ми прийшли наступних висновків.

Більшість студентів, а саме 87 % висловили думку, що ця програма дійсно має допомогти у професійному самовизначенні завдяки ознайомленню з психологічною складовою сценічної діяльності та розширенню власної свідомості. З метою виявлення власних здібностей студентам здалося цікавим вивчати власну імпульсивність та здатність виконувати незвичні для себе рольові позиції, яких у ході навчального процесу вони не виконували.

9 % студентів зайняли позицію «ми подумаємо». Мотивуючи це тим, що було замало часу для ознайомлення з даною програмою. Тільки 4 % студентів висловились проти програми, мотивуючи це тим, що навантаження на їхній спеціальності і так велике і студентам вдосталь завдань і занять без цього спецкурсу.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що орієнтовна програма даного спецкурсу може бути запроваджена як експериментальна для тих студентів, які дійсно зацікавлені у пізнанні власної психологічної сутності, власних здібностей та можливостей, що в свою чергу може допомогти їм отримувати задоволення від незвичних ролей та використувати власний потенціал більш ефективно.

Узагальнюючи:

1. Результати проведеного дослідження свідчать про те, що більшість показників професійного самовизначення мають середній ступінь вираженості, але найменше вираженим є показник операційно-діяльнісного компонента самовизначення – інформованість студентів. Отже, є потреба в запровадженні додаткових інформаційних заходів/курсів.

2. Найпоширенішим домінантним статусом професійної ідентичності є мораторій (криза вибору), що вказує на те, що більшість студентів перебувають у пошуку професійних траєкторій. У студентів переважає мотивація навчання «здобуття знань» та середні показники інтернальності суб'єктивного контролю.

3. Було виявлено зв'язок між автономністю, здатністю до ухвалення рішень, вмінням планувати, інформованістю та сформованістю професійної ідентичності, що підкреслює важливість розвитку саме цих компонентів.

4. Ми можемо зробити висновок, що орієнтовна програма спецкурсу «Психодрама» може бути запроваджена як експериментальна для тих студентів, які дійсно зацікавлені у пізнанні власної психологічної сутності, власних здібностей та можливостей, що в свою чергу може допомогти їм отримувати задоволення від незвичних ролей та використувати власний потенціал більш ефективно.



## ВИСНОВКИ

1. Професійне самовизначення як складова частина особистісного самовизначення є процес тривалий, не обмежений часовими рамками, нелінійний; а також період життя людини, залежний від вікових характеристик, ситуацій оточення, який має особливості на кожному етапі становлення професіонала.

2. Особливістю професійного самовизначення на етапі навчання у ВНЗ є формування професійної самосвідомості, основними характеристиками якої є прагнення до відкриття свого внутрішнього світу, виражена спрямованість на майбутнє, відносна стабілізація процесів самосвідомості, висока самокритичність.

3. Дослідження механізмів самосвідомості, механізмів оволодіння особистістю своїм внутрішнім резервом спрямоване на те, щоб допомогти молоді найбільш повно реалізувати себе на етапі професійного самовизначення.

4. Позицію молоді на сучасному етапі значною мірою зумовлює невизначеність життєвої перспективи, суперечливість суспільної атмосфери. Стан хаосу, соціальної, моральної та духовної невизначеності не можна назвати сприятливою основою для самоствердження особистості. Відхід молоді від соціально-історичної творчості, нереалізованість потенціалу активної творчої діяльності у всіх галузях суспільного життя зумовили суперечливе сплетіння негативізму, іноді в екстремістських формах, із соціальною пасивністю, інфантильністю.

5. Одним із проявів професійної самосвідомості студента є самоактуалізація як прагнення до повного вияву і розвитку своїх особистісних можливостей, як основна інтегральна характеристика цілісності особистості та механізм взаємодії колективного й індивідуального початків у самосвідомості

людини.

6. Рівень розвитку самоактуалізації особистості зумовлює якісний зміст і формально динамічні характеристики професійного самовизначення на етапі навчання у ВНЗ.

7. Використання психодрами у навчальному процесі майбутніх акторів, то це є, на нашу думку, найбільш ефективним методом навчання. Оскільки у майбутніх акторів є можливість ставити міні вистави у театральному середовищі. Саме пізнання особливостей підходу Дж. Морено тільки допоможе розширити їх свідомість, посилити мотивацію, та використовувати власну спонтанність для удосконалення театральної майстерності.

8. Результати проведеного дослідження свідчать про те, що більшість показників професійного самовизначення мають середній ступінь вираженості, але найменше вираженим є показник операційно-діяльнісного компонента самовизначення – інформованість студентів. Отже, є потреба в запровадженні додаткових інформаційних заходів/курсів.

9. Найпоширенішим домінантним статусом професійної ідентичності є мораторій (криза вибору), що вказує на те, що більшість студентів перебувають у пошуку професійних траєкторій. У студентів переважає мотивація навчання «здобуття знань» та середні показники інтернальності суб'єктивного контролю.

10. Було виявлено зв'язок між автономністю, здатністю до ухвалення рішень, вмінням планувати, інформованістю та сформованістю професійної ідентичності, що підкреслює важливість розвитку саме цих компонентів.

11. Ми можемо зробити висновок, що орієнтовна програма спецкурсу «Психодрама» може бути запроваджена як експериментальна для тих студентів, які дійсно зацікавлені у пізнанні власної психологічної сутності, власних здібностей та можливостей, що в свою чергу може допомогти їм отримувати задоволення від незвичних ролей та використовувати власний потенціал більш ефективно.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская К. А. Диалектика человеческой жизни. Москва: Наука, 1979. – 224 с.
2. Абульханова-Славская К. А. Активность и сознание личности как субъекта деятельности. Психология личности в социалистическом обществе: Активность и развитие личности. Москва: Наука, 1989. С. 110-134.
3. Айсина Г. Х. Роль профессиональной направленности в общей структуре вузовской подготовки студентов. Психология студента как субъекта учебной деятельности. Москва, 1989. С. 32-40.
4. Александров Г. А. Проблема профессионального самоопределения личности в комплексной системе воспитания «школа-вуз». Формирование личности специалиста в вузе. Грозный, 1983. С. 75-84.
5. Аксенова Н. М. Личностные характеристики эго-идентичности как фактор профессионального самоопределения студентов в вузе : дис. ... канд. психол. наук. Кемерово, 2005. 137 с. [1]
6. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания. Москва: Наука, 1977. 380 с.
7. Батищев Г. С. Философская концепция человека и креативность в наследии С. Л. Рубинштейна. *Вопросы философии*. 1989. № 4. С. 96-109.
8. Бодалёв А. А. О потребности и способности личности к саморазвитию. Социально-психологические проблемы личности и коллектива: Сбор. науч. тр. / Отв. ред. О. Г. Кукосян. Краснодар: Изд-во Кубанск. госун- та, 1987. С. 5-14.
9. Боднар А. Я. Особливості професійного самовизначення особистості на етапі навчання у ВНЗ / А. Я. Боднар, Н. Г. Макаренко. Наукові записки. 2006.

№ 59 : Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. С. 49–55. [SEP]

10. Боднар А. Я. Взаємодія колективності та індивідуальності в стимуляції професійного самовизначення. Автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 1994. 18 с.

11. Везрмани Р. К. Жизненное самоопределение городской молодёжи. Выпускник в школе и семье. Вильнюс, 1986. С. 95-105.

12. Ветошин А. П. Место и роль студенчества в социалистическом обществе: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. Москва, 1989, 16 с. [SEP]

13. Вітківська О. І. Професійне самовизначення особистості і практичні аспекти професійної консультації. Київ: Науковий світ, 2001. 92 с.

14. Гинзбург М. Р. Развитие самоопределения подростков. Москва, 1988. 18с.

15. Донцов А. И. Психология коллектива (Методологические исследования: Учеб. пос.). Москва: Изд-во МГУ, 1984. 208 с.

16. Дусавицкий А. К. О студенческом возрасте как завершающем этапе становления личности. *Вестник Харьковского университета*. 1980, 200. Вып. 13, С. 9-12.

17. Жизнь как творчество: Социально-психологический анализ / Отв. ред. Л. В. Сохань, В. А. Тихонович. Київ: Наук, думка, 1985. 302 с.

18. Жизненный путь личности: Вопросы теории и методологии социально-психологического исследования / Отв. ред. Л. В. Сохань. Київ: Наук, думка, 1987. 279 с.

19. Иванова Н. Л. Социальная идентичность и профессиональный опыт личности / Н. Л. Иванова, Е. В. Конева. Ярославль, 2003. 132 с. [SEP]

20. Исаева Н. И. Психологические особенности профессионального самовоспитания студентов педвуза. Дис. ... канд. психол. наук. Москва: 1984. 231 с.

21. Кемеров В. Е. Проблема личности: методология исследования и

жизненный смысл. Москва: Политиздат, 1987. 266 с.

22. Коваль К. О. Розвиток «soft skills» у студентів – один із важливих чинників працевлаштування. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2015. № 2. С. 162–167.

23. Козиев В. И. Психологический анализ профессионального самосознания учителя. Автореф. ... дисер. канд. психол. наук. Львов, 1980. 14 с.

24. Крягжде С. П. Психология формирования профессиональных интересов,-Вильнюс: Мокелас, 1981, 196 с.

25. Кон И. С. В поисках себя: Личность и самосознание. Москва: Политиздат, 1984. 335 с.

26. Кон И. С. Категория «Я» в психологии. *Психологический журнал*. 1981. Т. 2, № 3. С. 25-39.

27. Кон И. С. Открытие «Я». Москва: Политиздат, 1978, 367 с.

28. Кон И. С. В поисках себя: личность и ее самосознание. Москва: Политиздат, 1984. 335 с.

29. Кондрашова А. В. Нравственно-психологическая готовность студента к учительской деятельности. Київ: Вища школа, 1987. 52 с.

30. Кудрявцев Т. В., Сухарев А. В. Влияние характерологических особенностей личности на динамику профессионального самоопределения. *Вопросы психологии*. 1985. № 1, С. 86-93.

31. Лейман И. И., Бодня Т. С, Ерошина Н. Р. Высшее образование как социальная ценность и ориентация молодёжи, Ленинград, отделение изд-ва «Наука», 1972.

32. Марков С. Л. Внутриличностные структурные детерминанты профессионального самотворчества студентов. Автореф. дис. ... канд. психол. наук. Киев, 1990. 16 с.

33. Маралова Т. П. Психологические условия формирования профессиональной направленности личности будущего учителя в студенческом

коллективе. Автореф. дис. ... канд. психол. наук. Москва, 1984. 16 с.

34. Маслоу А. Мотивация и личность. 3-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 352 с. [LSEP]

35. Мищенко Т. В. Становление профессиональной идентичности у студентов педагогического вуза : автореф. канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогическая психология». Ярославль, 2005. 23 с. [LSEP]

36. Поваренков Ю. П. Психологическое содержание профессионального становления человека. Москва: УРАО, 2002. 160 с. [LSEP]

37. Соловьев С. В. Особенности профессионального самоопределения студентов различных специальностей / С. В. Соловьев, Н. А. Цветкова // Современные гуманитарные исследования. 2011. Т.2, No2. С.119–121.

38. Чи працюють українці за спеціальністю Електронний ресурс // The Point. – Режим доступу: <https://thepoint.rabota.ua/rabotayut-ly-ukrayntsy-po-spetsyalnomy-rezultaty-oprosa/> – Назва з екрана.

39. Шатілова О. С. Західні теорії кар'єрного розвитку. Теорія і практика сучасної психології. 2019. No 4. С. 151–158. <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.4-2.28>

40. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность и память: опыт генетической реконструкции. Мир психологии. 2001. No 1. С. 64–78.

41. Суходольский Т. В. Основы психологической теории деятельности, Львов: Изд-во ЛГУ, 1988. 168 с.

42. Тарабрина Н. В. Психологические факторы в профессиональном становлении личности: Сборн. науч. тр. / Отв. ред. Е. В. Шорохова. Москва: Инст. психологии АН СССР, 1988, 128 с.

43. Сафин В. Ф. К проблеме самоопределения личности и ее активности. – Вопросы самоопределения личности, Уфа, 1985. С. 3-36.

44. Сафин В. Ф. Психология самоопределения личности: Учеб. пособие (Свердл. пед. ин-т). Свердловск, 1986, 142 с.

45. Сафин В. Ф., Никое Г. П. Психологический аспект самоопределения личности. *Психологический журнал*. 1984. № 4. С. 65-73.
46. Шавир П. А. К проблеме успешности профессионального самоопределения студентов. Формирование социальной и профессиональной зрелости студентов: Сборн. научн. тр. / Отв. ред. В. Д. Семенова. Свердловск, 1985. С. 91-102.
47. Шендрик И. Г. Психологические особенности самоопределения на этапе перехода от детства к взрослости. Автореф ... дис. канд. психол. наук. Москва, 1989. 24 с.
48. Развитие познавательной активности и самостоятельности студентов младших курсов. Саратов: Изд-во Саратов, ун-та, 1985. 129 с. [L<sup>SEP</sup>]
49. Ткачёва И. Ю. Профессиональная направленность как личностное новообразование юношеского возраста. Автореф. дис. ... канд. психол. наук. М., 1983. 225 с.
50. Сталин В. В. Познание себя и отношение к себе в структуре самосознания личности. Автореф. ... дис. докт. психол. наук. Москва, 1985. 37 с.
51. Столиц В. В. Самосознание личности. Москва: Изд-во МГУ, 1983. 288 с.
52. Чеснокова И. И. Проблема самосознания в психологии. Москва: Наука, 1977. 144 с.
53. Проблема адаптации студентов младших курсов к условиям вуза: Научно-методическое пособие. Москва: Изд-во МГУ, 1980. 144 с.
54. Серджвеладзе Н. И. Личностная позиция и репрезентация жизненного пути у молодёжи. Психология личности и образ жизни / Отв. редакт. Е. В. Шорохова. Москва: Наука, 1987. С. 213-217.
55. Студент и его деятельность / Под. ред. Г. П. Давидюк и др. Минск: Изд-во БГУ, 1978. С. 26-27.
56. Психологические и психофизиологические особенности студентов /

Под ред. Н. М. Пейсахова. Казань: Изд-во Казанск. ун-та, 1977. 296 с. [SEP]

57. Самойлова А. Г. Особливості формування професійної свідомості майбутніх психологів. Автореф. дис. ... канд. психол. наук, Запоріжжя, 2001. 19 с.

58. World Economic Forum. Electronic resource. Reports. Mode of access: <https://www.weforum.org/reports> Title from the screen.